

TELEVİZYON VE GENÇLİK: YERLİ DİZİLERİN GENÇLERİN MODEL ALMA DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yaşar Erjem
Mustafa Çağlayandereli

Öz

Bu araştırmanın konusunu yerli dizilerin gençlerin model alma davranışı üzerindeki etkileri oluşturur. Çalışma, günümüz toplumlarında medyanın en yaygın formu olan televizyon üzerinde yoğunlaşır. Televizyon, özellikle çocukları ve gençleri daha çok etkilemektedir. Bu bağlamda, sosyal öğrenme kuramı içerisinde yer alan, model alma yoluyla öğrenme davranışı açısından televizyon önemli bir medyadır. Çalışma İstanbul'da yer alan beş (5) lisede gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri 1020 öğrenciye anket uygulanarak elde edilmiştir. Araştırma sonucunda gençlerin televizyondaki yerli dizilerden etkilendikleri ortaya çıkmıştır. Araştırmaya katılan her üç gençten ikisi yerli dizilerdeki dizi kahramanları ya da temel karakterleri modelledikleri bulunmuştur. Gençlerde modelleme davranışı dizi kahramanlarının fiziki ve kişilik özellikleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gençlerde modelleme davranışı onların sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaşmaktadır.

Anahtar sözcükler

Medya, Televizyon, Yerli Dizi, Sosyal Öğrenme, Model Alma.

Television and Youth: The Effects of National Television Serials on the Role Modelling Behaviors of Youngsters

Abstract

The effects of national television serials on role modelling behaviors of youngsters constitute the subject of this research. Study concentrates on television which is accepted as the most widespread form of mass media. Television effects mostly children and youth. In this respect, television becomes an important role modelling media as defined in social learning theory. This research was carried out in five (5) secondary schools in İstanbul. The data were gathered from 1020 students by using a questionnaire. It is found that secondary school students were affected by national television serials. The data showed that each two of three students were modelling main characters in these serials. Modelling behaviors becomes common especially for physical appearance and personality characteristics of television serials actors. It is also found that modelling behaviors of youngsters varies according to their socio-demographic specialities.

Key words

Mass Media, Television, (National) Television Serials, Social Learning, Role Modelling.

Giriş

Günümüz toplumlarını etkileyen en önemli güçlerden birisini medya oluşturur (Giddens,2000; Çetinkaya,2005; Karacoşkun,2002). Sosyolojik açıdan medya dinleyici/izleyici üzerinde zihinsel, tutumsal ve davranışsal etkiler yaratmaktadır. Medya bu etkileri yaparken içinde bulunduğu toplumdan bağımsız değildir. Ancak günümüzde medya – toplum etkileşiminde medyanın görece daha belirleyici olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, özellikle görsel ve işitsel özelliklere sahip olan televizyon için daha doğru bir saptamadır. Medyanın önemli bir formu olan televizyon bireylerin davranışlarını şekillendirme, onlara çeşitli konularda model sunma, bilgi ve bilinç sağlama gibi konularda en çok dikkati çeken bir iletişim aracıdır (Dönmezer,1978; Batmaz ve Aksoy,1995; Giddens,2000; Çetinkaya,2005).

Konuyla ilgili literatür (Geen,1990; Paik,1990; Centerwall,1992; Freedman,1992; Batmaz ve Aksoy,1995; Mutlu, 1997) incelendiğinde

televizyonun birey ve toplum üzerindeki etkilerini araştıran çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu türden çalışmaların çoğu çocuklar üzerine yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda televizyonun çocukları suç ve şiddete yönlendirme özelliği dikkat çekmektedir (Friedrich,1973; Huesmann ve Eron,1986; Huesmann ve Miller,1994; Rigel,1995; Mutlu, 1997). Televizyon programlarının çok sayıda şiddet öğesi içerdiği bilinmektedir (Rigel,1995; Özal,1996; Gezgin,1996; Karacoşkun,2002). Bu konudaki çalışmalar çocukların televizyon programlarından etkilendiklerini ortaya koymaktadır. Ancak bu etkiyle ilgili iki farklı görüş vardır. Bu görüşlerden birincisi; televizyonun çocukları suç ve şiddete yönlendirmede oldukça etkili olduğudur. Diğer görüş ise; medya ve şiddet arasındaki ilişkinin gerçekte çok zayıf olduğunu ileri sürmektedir. Buradaki temel düşünce, televizyondaki şiddet gösteriminin gerçek yaşamdaki saldırgan davranışı ne kadar ve hangi yollarla uyardığının açık olmadığıdır.

Çocukların suç ve şiddete yönelmesinde televizyonun etkisi üzerine çalışmalar günümüzde de hala devam etmektedir. Medya ve özellikle televizyon sadece çocukları değil, gerçekte, toplumun bütün üyelerini değişik şekillerde etkilemektedir. Örneğin, çağdaş toplumun yaygın bir kültürel formu olan popüler kültür ve kitle kültürü genelde medya vasıtasıyla, özelde de onun en yaygın şekli olan televizyon vasıtasıyla üretilip topluma yayılmaktadır. Günümüzde televizyonun toplum ve birey üzerindeki etkilerini araştırmayla ilgili bir başka konu da *model alma* veya *modelleme* davranışıdır. Modelleme, sosyal öğrenme kuramı içerisinde yer alan önemli bir öğrenme ilkesini oluşturur. Sosyal öğrenme kuramı Albert Bandura (1977) tarafından ortaya atılmış ve geliştirilmiştir. Bandura'nın temel önermesi, “ biz diğerlerini gözlemleyerek öğreniriz” şeklinde ifade edilebilir. *Sosyal öğrenme kuramına* göre, insan kendi tecrübelerinden değil, başkalarının bilgi ve tecrübelerinden faydalanarak, onları taklit ederek öğrenir. Konuşmada, cinsiyet rollerinde, giyinmede, yemede-içmede ve başka birçok konuda örnek kişi ve davranışlar taklit edilir. Bu taklitlerde ödül ve ceza, takdir ve yerme önemli rol oynar. Bu tür öğrenmeye *modelleme yoluyla öğrenme* denir (Çelik,2003;46; Ergun ve Özdaş, 15.11.2005, çevrimiçi, <http://www.egitim.aku.edu.tr/metod01.htm>). İnsan davranışlarını açıklamaya yönelik olarak geliştirilen sosyal öğrenme kuramı özellikle kitle iletişim araçlarının izleyiciler üzerindeki etkisini açıklamada önemli olmuştur. Başta Bandura olmak üzere bu konuda çalışanların medyanın birey ve toplum üzerine etkilerini ortaya koymak için bu kuramdan yararlanmışlardır. Bandura (1977), çocukların ve yetişkinlerin televizyon filmlerinden ve bu filmlerdeki modellerden tutumlar, duygusal tepkiler ve yeni davranış biçimleri elde ettiklerine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda özellikle sosyal öğrenme kuramının en temel kavramlarından birisi olan model alma veya modelleme oldukça açıklayıcıdır. Medya ve özellikle televizyon bağlamında modelleme, televizyon programlarında, özellikle dizi ve filmlerde başrol oyuncusu gibi önemli rolleri oynayan kişilik ve karakterlerin izleyiciler tarafından örnek alınması, o modele uygun davranış ve tutumların sergilenmesi ve modele benzeme çabası olarak tanımlanabilir. Modelleme, çocuk ve gençlerin sosyalleşmesi açısından önemlidir. Öğretici ve eğitici etkisi göz önüne alındığında televizyon sosyolojik açıdan bir sosyalleşme ajanı olarak kabul edilebilir. Sosyalleşme, en basit ifadeyle, bireyin içinde yaşadığı toplumun kültürünü ve toplumdaki rolünü

öğrenerek toplumla bütünleşmesi anlamına gelen temel bir sosyal süreç olarak tanımlanır (Kızılcıkelik ve Erjem,1996;483). Sosyalleşme temelde bir öğrenme olgusudur. Bu çerçevede televizyon içerdiği çeşitli türden programlarla toplum üyeleri üzerinde ve özellikle çocuk ve gençler üzerinde daha güçlü bir sosyalleştirici etkide bulunmaktadır. Çocuk ve gençlerin sosyalleşmenin kritik evrelerinde bulunması bu konuda televizyonun etkisini daha artırmaktadır.

Televizyonun etkili olduğu bir başka toplum kesimi ise gençlerdir. Çetinkaya (2005)'nin da vurguladığı gibi, gençler iyi bir televizyon izleyicisidirler. Bu çerçevede televizyon gençleri de çocuklar kadar etkilemektedir. Karacoşkun (2002;229) televizyonun çocuk ve gençler üzerindeki etkisinin toplumun diğer kesimlerine oranla daha fazla olduğuna dikkat çeker. Bu etki, televizyonun sadece bilgi aktarma yoluyla olmayıp, daha ziyade belli davranış ve modelleri sunmasıyla cereyan etmektedir. Yapılan araştırmalara göre (Uberos vd, 1998; Gidwani vd, 2002; Çetinkaya, 2005; Pellettieri, 15.11.2005, çevrimiçi, <http://www.advocatesforyouth.org>), televizyon gençlerin sigara içme davranışını edinmelerinde, cinsellik konusunda olumlu ve olumsuz bilgilenelemlerinde, suç ve şiddete yönelmelerinde etkilidir.

Son yıllarda Türkiye'de gençliğin televizyon programlarından -özellikle televizyon dizilerinden- oldukça etkilendiğine yönelik dikkate değer gözlemler bulunmaktadır (Özdiker, 15.11.2005, çevrimiçi, http://www.egm.gov.tr/apk/dergi/43/web/makaleler/Dr_Cengiz_OZDIKER.htm). Gençlerin televizyon dizilerindeki kahramanları modellemeleri; davranış, düşünce ve biçim olarak bu kahramanlara benzemeye çalışmaları dikkat çekmektedir. Bu konuda Türk televizyonlarında oldukça popüler olan bazı dizilerin (Deli Yürek, Yılan Hikâyesi, Kurtlar Vadisi, ...) özellikle gençler tarafından izlenme oranlarının yüksek olması çok anlamlıdır. 1980'li yıllardan itibaren televizyonun toplumumuzda gittikçe yaygınlaşması, özel televizyonların artan egemenliği, nüfusumuzun önemli bir kısmını oluşturan gençliği de bu bağlamda daha çok etkilemektedir. Ülkemizde gençler televizyona yoğun ilgi göstermektedir. Özellikle 'popstar' türü yarışma ve eğlence programları, aksiyon filmleri, birbirine benzeyen dizi filmler, gençlerimizin ilgiyle izledikleri program türleridir (Çetinkaya,2005). Bu programların sosyalleşme ve kişilik gelişimi sürecinin kritik döneminde bulunan gençleri birçok açıdan (tutum ve değerler edinme, davranış örüntüleri kazanma, rol modellerini gözleme, taklit etme... gibi) etkilediği ileri sürülebilir.

Bu makale yukarıda çizilen genel çerçeve ışığında Türkiye'de seçilmiş bazı televizyon dizilerinin özellikle liseli gençlerin modelleme ya da model alma davranışları üzerinde etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmada televizyon dizilerindeki dizi kahramanları ya da başrol oyuncularını birer model olarak ele alınmıştır. Bu modelleri liseli gençlerin hangi açılarından modelledikleri, örnek aldıkları, nasıl anlamlandırdıkları gibi... sorular makalenin temel sorularını oluşturmaktadır. Çalışmada lise gençliğinin seçilmesinin nedeni lise gençliğinin sosyalleşmenin ve kimlik gelişiminin kritik aşamasında bulunmasıdır.

Makalede popüler televizyon dizilerindeki başrol oyuncularını lise gençlerinin model alma davranışını incelemenin yanı sıra modellemeyi yapan öğrencilerin sosyo-ekonomik özellikleri de araştırılmıştır. Çünkü model alma

davranışının sosyolojik değişkenlere göre farklılaştığı bilinmektedir. Bu çerçevede örneğin, gençlerin cinsiyeti, aile büyüklüğü, ailenin gelir düzeyi, ebeveynin eğitim düzeyi ve okul çevresi birer değişken olarak ele alınmıştır.

1. Metodoloji

Bu araştırmanın evrenini İstanbul'da yer alan; Kadıköy-Fenerbahçe, Bağcılar-Barbaros, Beşiktaş-Etiler, Küçükçekmece-Ticaret ve Gaziosmanpaşa-Habibler Liselerinde öğrenim gören gençler oluşturmaktadır. Bu liselerden toplam 1020 öğrenciye (araştırma evreninin %21'i¹) *tesadüfi örnekleme* tekniğine uygun olarak anket uygulanmıştır. Anket 2002 yılının Mayıs ayında uygulanmıştır. Anket formu 61 sorudan oluşmaktadır. Sorular "çoktan seçmeli" niteliktedir. Anket, gençlerin demografik, sosyo-ekonomik ve ailesel özelliklerini betimleyerek televizyon kanallarında gösterimde olan yerli dizilerle ilgili davranış, tutum ve düşüncelerini saptamayı ve bu dizilerin modelleme davranışına etkilerini tespit etmeye yönelik olarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın uygulandığı okullar ve bunların bağlı bulunduğu ilçelerin yerleşim yeri ve demografik nitelikleri birbirlerinden farklıdır: Kadıköy-Fenerbahçe Lisesi ve Beşiktaş-Etiler Lisesi, ağırlıklı olarak orta ve üst gelir grubuna mensup ailelerin çocuklarının öğrenim gördüğü orta öğretim kurumlarıdır. Kadıköy ve Beşiktaş İlçeleri niteliksel olarak kent merkezini temsil etmektedirler. Bunların dışında kalan Bağcılar-Barbaros Lisesi, Küçükçekmece-Ticaret Lisesi ve Gaziosmanpaşa-Habibler Lisesi ise çoğunlukla alt ve orta gelir grubuna mensup ailelerin çocuklarının öğrenim gördüğü orta öğretim kurumlarıdır. Bu üç ilçe niteliksel olarak kentin yakın çevresini temsil etmektedirler. Kentin yakın çevresinde kentsel bütünleşme ve kentleşme süreçleri işlemeye devam etmektedir.

Böylece, yerleşim yeri itibarıyla kent merkezi ile kentin yakın çevresinde (eski gecekondu semtlerinde) bulunan farklı iki kesim lise öğrencilerinin seçilmiş davranış biçimlerini karşılaştırmalı olarak açıklamak amaçlanmıştır. Buna bağlı olarak, aileleri alt, orta ve üst gelir gruplarına dâhil olan farklı gençlik kesimlerinin çeşitli konulardaki algı, tutum ve davranış biçimleri de karşılaştırılabilir.

Araştırmada yaş, cinsiyet, doğum yeri, kentsel yerleşme durumu (kent merkezi, kent çevresi), aile büyüklüğü, ebeveyn eğitim düzeyi, ebeveyn mesleği, ekonomik durum (aylık gelir), TV izleme sıklığı ve model alma durumu değişken olarak kullanılmıştır. Bu değişkenler içerisinde yer alan "izleme sıklığı" kategorik bir değişken olup, seçenekleri "çok sık, sık, orta düzeyde, az, çok az" şeklindedir. Model alma durumu ise "TV dizilerindeki karakter(ler)in yerinde olmak isteme; beğenme veya yerinde olmak istememe; beğenmeme" şeklinde ifade edilmiştir.

2. Araştırma Verilerinin Sunumu Ve Yorumlanması

2.1. Örneklemin Sosyo-Demografik ve Ekonomik Özellikleri

Anket uygulanan gençlerin %58'i erkek ve %42'si de kızdır.

Örnekleme grubu 18 – 20 yaş grubundan ve lise 1 – 3 arası sınıflarda öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır.

Doğum yeri itibarıyla gençlerin çoğunluğu (%63) İstanbul doğumludur. Buna karşın gençlerin ebeveynlerinin çoğunluğu (%82) bir başka kent doğumludur. Buna göre, gençlerin çoğunluğu göçmenlerin ikinci veya daha

¹ İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü, APK İstatistik-Bilgi İşlem Bölümü verilerine göre, 2003-2004 eğitim-öğretim dönemi için İstanbul genelinde toplam 592 ortaöğretim kurumuna kayıtlı 457695 öğrenci bulunmaktadır. Bunlardan araştırma alt evrenini oluşturan beş lisede toplam 4865 öğrenci kayıtlıdır. Öğrencilerin okullara göre dağılımı ise şöyledir: Kadıköy Fenerbahçe Lisesi 1442 öğrenci, Bağcılar Barbaros Lisesi 1031 öğrenci, Beşiktaş Etiler Lisesi 1023 öğrenci, Küçükçekmece Ticaret Lisesi 1024, Gaziosmanpaşa Habibler Lisesi 345 öğrenci.

sonraki kuşaklarıdır. Gençlerin çoğunluğunun ebeveynlerinin tersine kentte doğdukları ve kentsel sosyalleşme süreçlerinin içerisinde buldukları anlaşılmaktadır.

Kent merkezindeki okullarda öğrenim gören öğrencilerde “İstanbul doğumlu olma” niteliği daha fazladır. Kent çevresindekiler ise daha çok başka bir kentten göç ederek İstanbul’a gelmişlerdir².

Gençlerin ailelerinin bağlı bulunduğu coğrafi bölge (*memleket*) açısından önemli bir bölümü (%37) Karadenizlidir. Bu bölgeyi sırasıyla Marmara (%23), Doğu Anadolu (%18) ve İç Anadolu (%12) bölgeleri izlemektedir. Diğer bölgelerden olan gençlerin oranı ise daha düşüktür.

Kent merkezindeki okullarda öğrenim gören öğrencilerde “Marmara Bölgesi’nden olma” niteliği daha fazladır. Kent çevresindekiler ise daha çok Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindedirler³.

Örneklem grubundaki her beş gençten biri İstanbul doğumludur. Buna karşın her beş gençten biri “yeni göçmen” (-10 yıldır İstanbul’da yaşayan) ve her beş gençten üçü de “eski göçmen” (+10 yıldır İstanbul’da yaşayan) ailelere mensuptur.

Liseli gençlerin çoğunluğu (%70) okullarının bulunduğu aynı ilçede *ikamet* etmektedirler. Oturulan yer ile öğrenim görülen yer farklılaşması kent merkezindeki okullarda daha fazladır.

Liseli gençlerin çoğunluğunun *aile büyüklüğü* 4 kişiden oluşmaktadır. Örneklem grubunda 4 kişilik aileye sahip olan gençlerin oranı %29’dur. Bu veri, Türkiye ve İstanbul geneline ait DİE verileri ile uyumludur. DİE (1996;101), Türkiye genelinde 4 kişilik ailelerin oranını %20 ve İstanbul’da ise %26 olarak tespit etmiştir. 4 kişilik ailelerden, daha az veya daha fazla sayıda üyeye sahip olan ailelerin genel içerisindeki oranı düşmektedir (5 kişilik aile %28; 6 kişilik aile %16; 3 kişilik aile %9; ...).

Kent merkezindeki okullarda öğrenim gören öğrencilerin aile büyüklüğü kent çevresindekilere göre daha az üyeden oluşmaktadır. Kent merkezindekilerin çoğunluğunun aile üye sayısı 4 ve daha az olduğu halde, kent çevresindekilerin çoğunluğunun aile üye sayısı 4’ten fazladır⁴.

Gençlerin neredeyse tamamına yakını (%98) *aileleriyle beraber yaşamaktadırlar*. Örneklem grubunda sadece %2 oranında genç ailelerinden ayrı olarak (akraba yanında veya Yetiştirme Yurdunda kalmak suretiyle)

² Kadıköy-Fenerbahçe Lisesi öğrencilerinin %82’si ve Beşiktaş-Etiler Lisesi öğrencilerinin de %78’i İstanbul doğumlu olduğu halde; kent çevresinde bulunan Bağcılar-Barbaros Lisesi öğrencilerinin %59’u, Küçükçekmece Ticaret Lisesi öğrencilerinin %54’ü ve Gaziosmanpaşa-Habibler Lisesi öğrencilerinin de %47’si İstanbul doğumludur (İstatistik: $P<0.005$, Serbestlik Derecesi 260 için $X^2=503.490$ ve Cramer’s $V=0.351$).

³ Kadıköy-Fenerbahçe Lisesi öğrencilerinin %45’i ve Beşiktaş-Etiler Lisesi öğrencilerinin de %36’sı Marmara Bölgesi’ne bağlı olduğu halde; kent çevresinde bulunan Bağcılar-Barbaros Lisesi öğrencilerinin %12’si, Küçükçekmece Ticaret Lisesi öğrencilerinin %16’sı ve Gaziosmanpaşa-Habibler Lisesi öğrencilerinin de %9’u Marmara Bölgesi’ndendir (İstatistik: $P<0.001$, Serbestlik Derecesi 28 için $X^2=161.635$ ve Cramer’s $V=0.199$).

⁴ Kadıköy-Fenerbahçe Lisesi öğrencilerinin %52’si ve Beşiktaş-Etiler Lisesi öğrencilerinin de %42’si 4 kişilik aileye sahip olduğu halde; kent çevresinde bulunan Bağcılar-Barbaros Lisesi öğrencilerinin %17’si, Küçükçekmece Ticaret Lisesi öğrencilerinin %21’i ve Gaziosmanpaşa-Habibler Lisesi öğrencilerinin de %21’i 4 kişilik aileye sahiptirler (İstatistik: $P<0.001$, Serbestlik Derecesi 28 için $X^2=256.526$ ve Cramer’s $V=0.251$).

öğrenimlerini sürdürmektedirler. Aile ile beraber yaşama durumu için kent merkezi ve kent çevresi gençliğinde anlamlı bir oransal fark gözlenmemiştir.

Gençlerin *ebeveynlerinin eğitim düzeyinin* çoğunlukla kendilerinden daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Gençlerin %46'sının babası ve %49'unun da annesi ilkokul mezunudur. Ortaokul mezunu + ilkokul mezunu + eğitimsiz ebeveynleri "eğitim düzeyi düşük" kesim olarak grupladığımızda, bu kesimin oranı gençlerin babaları için %66 ve anneleri için %76'dır. Buna karşın, gençlerin babalarının %14'ü ve annelerinin de %6'sı üniversite mezunudur.

Kent merkezindeki okullarda öğrenim gören gençlerin ebeveynlerinin eğitim düzeylerinin kent çevresindekilere göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir⁵.

Ebeveyn mesleği bakımından gençlerin babalarının çoğunluğu (%93) belirli bir işte çalıştığı halde annelerinin çoğunluğu (%79) ev hanımı statüsünde bulunmaktadır. Kadın, eğitim düzeyinin yükselmesi, kentleşme, geçim darlığı ve toplumsal bilinçlenme gibi toplumsal gelişme-değişme dinamiklerine bağlı olarak, gündün güne, çalışma yaşamının içerisinde daha çok oranda yer almaya başlasa da Türk ailesinde kadının çalışmama niteliği önemli oranda devam etmektedir.

Çalışma yaşamının içerisinde olan ebeveynlerin mesleki dağılımına baktığımızda, her iki kesim için de ücretli olarak bir yerde çalışma durumunun çoğunlukta olduğu gözlenmiştir. Babalar için, bunu sırasıyla küçük işletme sahipliği, büyük işletme sahipliği, gündelik işler ve uzmanlaşmış hizmet takip ederken; anneler için bu sıra uzmanlaşmış hizmet, küçük işletme sahipliği, gündelik işler ve büyük işletme sahipliği şeklinde değişmektedir.

Çalışacak güçte ve bir meslek sahibi olduğu halde, ekonomik konjonktür nedeniyle **işsiz** kalmış olan ebeveynlerin oranının da bir hayli yüksek olduğu gözlenmektedir. Gençlerin babalarının %7'si, annelerinin de %4'ü işsizdir.

Ebeveynlerin ücretli olma durumu kent merkezi ve kent çevresi gençlerinde yaklaşık aynı oranlardadır. Buna karşın, eğitim gerektiren veya yüksek geliri olan mesleklere kent merkezindekiler daha çok oranda sahiptirler. İşsizlik ve marjinal işler ise kent çevresindekilerde daha çoktur⁶.

Araştırmadan *gençlerin ailelerinin ekonomik durumları* hakkında şu veriler elde edilmiştir:

Gençlerin ailelerinin çok büyük bir bölümü düşük gelire sahiptir. Ailelerin yarıya yakını (%46) 500 milyon TL ve daha altında toplam aylık *gelir*

⁵ Örneğin öğrencilerin annelerini söz konusu ettiğimizde; kent merkezi okullarında öğrenim görenlerin %15'inin anne eğitim düzeyi yüksek, %28'inin de anne eğitim düzeyi düşüktür. Buna karşın, kent çevresi okullarında öğrenim görenlerin %1'inin anne eğitim düzeyi yüksek, %84'ünün de anne eğitim düzeyi düşüktür (İstatistik: $P < 0.001$, Serbestlik Derecesi 8 için $X^2 = 381.132$ ve Cramer's $V = 0.432$).

⁶ Çalışma yaşamının içerisinde daha fazla yer almaları sebebiyle öğrencilerin babalarını söz konusu ettiğimizde; kent merkezi okullarında öğrenim görenlerin babalarının %21'i büyük işletmecisi, %12'si uzmanlaşmış hizmet üreticisi, %2'si marjinal iş sahibi ve %2'si de işsizdir. Buna karşın, kent çevresi okullarında öğrenim görenlerin babalarının %3'ü büyük işletmecisi, %2'si uzmanlaşmış hizmet üreticisi, %11'i marjinal iş sahibi ve %10'u da işsizdir (İstatistik: $P < 0.001$, Serbestlik Derecesi 24 için $X^2 = 198.080$ ve Cramer's $V = 0.441$). Öğrencilerin annelerini söz konusu ettiğimizde; kent çevresindeki okullarda öğrenim gören öğrenci annelerinin %85'inin ve kent merkezindeki okullarda öğrenim gören öğrenci annelerinin de %70'inin ev hanımı olduğu tespit edilmiştir.

elde etmektedir. Türkiye koşullarına uygun olarak ama keyfi bir sınıflamayla söylersek gençlerin ailelerinin %67'si (750 milyon TL ve altı) “düşük” düzeyde, %23'ü (750 milyon–1.5 milyar TL arası) “orta” düzeyde ve %10'i de (1.5 milyar TL ve üzeri) “yüksek” düzeyde gelir sahibidir.

Kent merkezindeki okullarda öğrenim gören gençlerin kent çevresindekilere kıyasla aile gelir düzeyi daha yüksektir⁷.

2.2. Gençlerde Televizyon İzleme Davranışı

Araştırmaya katılan öğrencilerin tamamı televizyon izlemektedir. Ancak televizyon izleme davranışı *izleme sıklığı* veya televizyon izlemeye ayrılan zaman açısından değerlendirildiğinde örnekleme bir farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Araştırma verilerine göre, gençlerin %5'i 'çok sık'; %15'i 'sık'; %53'ü orta (ne çok ne az) düzeyde ve %27'si 'az' düzeyde televizyon izlemektedirler. Bu dağılıma göre, öğrencilerin büyük çoğunluğunun televizyon izleme davranışının 'orta düzey'de olduğu anlaşılmaktadır.

Televizyon izleme davranışı ve sıklığı 'cinsiyet' açısından incelendiğinde şunlar söylenebilir: Televizyon izleme davranışı açısından kız ve erkeklerin ortalama eğilimlerinin benzer olduğu bulunmuştur. Kızlarda orta sıklıkta %56, erkeklerde ise %50'dir. Kızların %18'i çok sıklıkta televizyon izlerken erkeklerin %21'i çok sıklıkta televizyon izlemektedirler. Az sıklıkta televizyon izleyen kızların oranı %26, erkeklerde ise %29'dur⁸. Bu oranlar birlikte değerlendirildiğinde örneklem grubunun cinsiyet faktörü açısından televizyon izleme davranışında (televizyon izleme sıklığı) önemli bir farklılaşmanın olmadığı görülmektedir.

Araştırma verilerine göre, örneklem grubunu oluşturan gençlerin %20 oranında *televizyon bağımlısı* oldukları tespit edilmiştir. Bu oran oldukça anlamlıdır. *Televizyon bağımlılığı öğrencinin zamanının büyük çoğunluğunu televizyon başında geçirmesi anlamındadır.* TV bağımlılığının gençlerin öğrenciliğe değin çalışmalarını aksattığı veya aksatacağı bilinen bir gerçektir. Bu konuda örneğin, Ridley-Johnson vd. (1983)'nin yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre; televizyon bağımlısı çocuklarda okul başarısının düşük olduğu, ama ailenin televizyon izlenmesini kontrol etmesi halinde, çocukta okul başarısı arttığı saptanmıştır (Aktaran; Batmaz ve Aksoy,1995;37). Televizyonun eğitim üzerindeki olumsuz etkisine bir kanıt olmak üzere, gençlerin televizyon izleme davranışı ile kütüphanelere gitme davranışını karşılaştırdığımızda, TV bağımlısı olan gençlerin kütüphanelerden daha az yararlandıkları tespit edilmektedir. Televizyon bağımlılığı örneklem grubunda %20 olduğu halde; kütüphanelere gitme alışkanlığı olan gençlerde %16'ya düşmekte ama kütüphanelere gitme alışkanlığı olmayan gençlerde %27'ye yükselmektedir⁹.

Araştırma verilerine göre liseli gençlerin izledikleri programlar genellikle şunlardan oluşmaktadır: Televole türü magazin, yabancı ve yerli diziler, yabancı ve yerli filmler, yarışmalar, müzik-eğlence programları, spor

⁷ Kent merkezi okullarında öğrenim gören öğrenci ailelerinin %32'si düşük gelirli ve %23'ü de yüksek gelirlidir. Buna karşın, kent çevresindeki okullarda öğrenim gören öğrenci ailelerinin %87'si düşük gelirli ve %3'ü de yüksek gelirlidir (İstatistik: $P<0.001$, Serbestlik Derecesi 8 için $X^2=338.509$ ve Cramer's $V=0.407$).

⁸ İstatistik: $P<0.001$, Serbestlik Derecesi 3 için $X^2=6.017$ ve Cramer's $V=0.77$

⁹ İstatistik: $P<0.001$, Serbestlik Derecesi 3 için $X^2=24.721$ ve Cramer's $V=0.156$

programları, tartışma programları, belgeseller, komedi programları, haber programları, çizgi filmler.

Örnekleme oluşturan gençlerin yukarıda belirtilen programları izleme sıklıkları şöyledir:

- Az sıklıkta izlenen programlar: Televole türü magazin, yabancı dizi, tartışma, belgesel, çizgi film;
- Normal sıklıkta izlenen programlar: Yarışma, yerli film, yerli dizi;
- Çok sıklıkta izlenen programlar: Yabancı film, müzik-eğlence, spor, haber, komedi.

2.3. Gençlerde Modelleme Davranışı

Liseli gençlerin televizyon izleme ve modelleme davranışı bu çalışmanın asıl konusunu oluşturmaktadır. Gençlerin sosyo-demografik özellikleri ile televizyon izleme davranışı arasında bir farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Gençlere bu bağlamda özellikle seçilmiş bazı yerli diziler ve bu dizilerdeki dizi kahramanlarıyla ilgili model alma davranışı konusunda sorular sorulmuştur. Bu sorulara verilen cevaplara göre, şu sonuçlar elde edilmiştir:

Araştırma verilerine göre liseli gençlerin izledikleri yerli diziler şunlardan oluşmaktadır: Aynalı Tahir, Hırsız, Üvey Baba, Yılan Hikâyesi, Deli Yürek.

Örnekleme oluşturan gençlerin yukarıda belirtilen yerli dizileri izleme oranları şöyledir: Deli Yürek %61, Yılan Hikâyesi %58, Üvey Baba %40, Hırsız %23, Aynalı Tahir %22.

2.3.1. Seçilmiş Televizyon Dizilerindeki Tipler (Karakterler) ve Özellikleri

Bu araştırmada, liseli gençlerin en çok izledikleri yerli televizyon dizileri tespit edilmiş ve bu dizilerdeki dizi kahramanları veya belirli tipler analiz edilmiştir. Liseli gençlerin bu tipleri fiziksel ve kişilik özellikleriyle ilgili algı ve değerlendirmeleri onların sosyo-demografik özellikleri bağlamında incelenmiştir.

Araştırma verilerine göre, gençler Yılan Hikâyesi, Üvey Baba, Deli Yürek, Hırsız ve Aynalı Tahir adlı televizyon dizilerini daha çok izlemektedirler. Bu dizilerin temel özelliği içinde buldukları toplumla ilgili bazı sorunları yansıtmasının yanı sıra heyecan, aksiyon, macera, sürükleyicilik, eğlendirme... gibi genel olarak bütün dizilerde görülen bazı kalıpları izleyicilere sunmalarıdır. Bununla birlikte, her dizinin kendine özgü belirgin yönleri de vardır. Örneğin, 'Yılan Hikâyesi'; eğlendirici ve aksiyon özelliği ön planda olan bir polisiye dizisidir. Dizide, Memoli adlı sıra dışı bir polis tiplmesi bulunmaktadır. Dizide değişik insanların (iyiler, kötüler) yaşamları belli noktalarda buluşur. Kral adlı bir tipleme dizide daha çok bir isim olarak var olmasına karşılık pek çok olay onun etrafında döner. Kral, daha sonra fiziksel görünümüyle ortaya çıkacaktır. Dizi bu noktaya kadar Kral'ın kim olduğu konusunda izleyicide bir şüphe ve merak duygusu uyandırır. 'Deli Yürek' ise; askerliğini Güneydoğu'da komando olarak yapmış Yusuf adlı bir karakterin merkezde bulunduğu, devlet-mafya-medya ilişkilerini anlatan bir dizidir. Yusuf, dizide kötülerle uğraşan bir halk kahramanıdır. Deli Yürek, bir yönüyle mafya içerisinde "iyi mafya" olarak tanımlanabilecek; silah ve güç kullanan, yasa dışı faaliyetlerde bulunan, ancak bu

eylemi kötülere ve kötülükler'e yönelik olması nedeniyle izleyicinin gözünde meşrulaşan bir dizi olarak karşımıza çıkar. 'Üvey Baba'; temel olarak Halil ve Hanımağa adlı iki karakterin dikkat çektiği, kötü bir adam olan Halil'in öncelikle ailesine karşı acımasızlığını işleyen, çıkarı için her şeyi yapabilen bir karakter etrafında dönen ve içinde mafya ilişkilerinin yer aldığı bir diğer dizidir. Hanımağa, bir mafya lideridir. Ancak, kendisi "iyi mafya" olarak takdim edilir. Yani, yasadışı, yoksuldan, garibandan, ezilmişten yana olmak, onların çıkarını korumak amacıyla meşrulaştırılır. 'Aynalı Tahir' adlı dizide; İstanbul'da daha çok yoksulların yaşadığı, çöküntü mahallesi özelliği taşıyan bir semtte değişimin gözlemlenebildiği, buna karşın geleneksel mahalle kavramında yer alan, dayanışma, bütünlük, mahalle namusu... gibi kavramların işlendiği, Kadir tiplmesi çerçevesinde mert, dürüst, bileği güçlü, sadık bir aşık gibi özellikleri olan 'delikanlılık' kavramı yeniden üretilmektedir. Bu delikanlı çevresindeki olumsuzluklara karşı bitmez tükenmez bir mücadele vermektedir. 'Hırsız' isimli dizi de ise; babası vefat ettikten sonra profesyonel bir hırsız olan amcasının yanında yaşayan Adil Alemdar, büyüdüktan sonra televizyonda çalışmanın yanı sıra geceleri hırsızlık yapmakta ve oradan kazandığı paranın tümünü ikinci yüzünü saklamak zorunda kalır. Fakat sonunda yavaş yavaş açık vermeye başlar.

Yukarıda ifade edilen ve kısa değerlendirmelerin yapıldığı dizilerdeki temel tipler şunlardır: Yılan Hikâyesi; Memoli, Kürşat, Kral, Erkan ve Gülsüm. Üvey Baba; Halil ve Hanımağa. Deli Yürek; Yusuf, Ağabey ve Zeynep. Hırsız; Adil ve Komiser. Aynalı Tahir; Kadir ve Ekrem. Bu tipler genel olarak değerlendirildiğinde, 'iyi' ve 'kötü' karakterler olarak sınıflandırılabilir. 'İyiler', yaş ve konumlarına göre farklılaşır. Genç yaşta 'iyiler' kadın olsun erkek olsun, yakışıklı, güzel ve çekicidirler. İyi özellikler bu tiplere özgüdür. Yaşça ileri olan 'iyi' karakterler ise erdemli, yardımsever, dürüst olma gibi özellikleriyle karşımıza çıkar. 'Kötü' tiplerde ise yakışıklı ve güzel olma özelliği bütün genç tipler için söz konusu değildir. Yaşça ileri olan 'kötü' tipleri izleyiciye görünüm ve davranış olarak oldukça olumsuz bir şekilde sunulmaktadır. Örneğin, Üvey Baba'daki Halil tiplmesi bakımsız, pejmürde, yaşamına özen göstermeyen, asık suratlı ve acımasız,... özellikler içerir.

2.3.2. Liseli Gençlerin Seçilmiş Televizyon Dizilerindeki Tiplerini Fiziksel Görünüm Olarak Algılamaları ve Değerlendirmeleri

Gençlerin yerli dizilerdeki tiplerini fiziki görünüm olarak algılamalarını ve değerlendirmelerini ölçmek için dizilerdeki on dört karakter öğrencilere sunulmuş ve onlardan bu karakterleri likert tipi ölçeğe uygun olarak çok iyi, iyi, vasat, kötü ve çok kötü olarak değerlendirmeleri istenmiştir.

Araştırma verilerine göre, fiziki görünümleri daha çok 'olumlu' olarak (beğenilen) algılanan tipler şunlardır. Deli Yürek isimli diziden Yusuf %70, Zeynep %54 ve Ağabey %48. Yılan Hikâyesi isimli diziden Memoli %63, Erkan %54, Kürşat %40. Beğenilmeyen karakterler, Üvey Baba dizisinden Halil %62 ve Hanımağa %52; Yılan Hikâyesi isimli diziden Gülsüm %47, Kürşat %36, Kral %31; Aynalı Tahir isimli diziden Kadir %61, Ekrem %67; Hırsız isimli diziden ise Adil %64 ve Komiser %64 oranında beğenilmemektedir.

Yukarıdaki dağılım incelendiğinde, bazı ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Öncelikle dizilerde 'iyi' karakterleri oynayan oyuncuların

çoğunlukla fiziki görünüm olarak beğenildiği ortaya çıkmaktadır. Ancak, Aynalı Tahir adlı dizide Kadir rolünü oynayan, dizi bağlamında ‘iyi’ karakter olarak sunulan genç ve yakışıklı oyuncu lise gençleri tarafından önemli oranda (%61) fiziki görünüm olarak beğenilmemektedir. Kadir tiplmesi öзде ‘iyi’ niteliklerle sunulmasına rağmen, bir ‘mahalle kabadayısı’dır; merttir, delikanlıdır. Araştırma sonuçlarına göre, lise gençlerinin bu karakteri fiziki görünüm olarak beğenmediği anlaşılmaktadır. Beğenmeme durumu kent merkezi gençliği ile kent çevresi gençliği arasında oran olarak farklıdır. Kent merkezi gençliğinde beğenmeme oranı %76, kent çevresi gençliğinde %53’dür¹⁰.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu, dizi karakterlerini fiziki olarak beğenip-beğenmeme durumunun aslında karakterlerin dizideki ‘kişilik özellikleri’yle ilişkili olduğudur. Bu çerçevede, liseli gençlerden karakterlerin kişilik özelliklerini de değerlendirmeleri istenmiştir.

2.3.3. Liseli Gençlerin Seçilmiş Televizyon Dizilerindeki Tiplmeleri Kişilik Özellikleri Olarak Algılamaları ve Değerlendirmeleri

Araştırma verilerine göre, kişilik özellikleri daha çok ‘olumlu’ olarak (beğenilen) algılanan tiplmeler şunlardır. Deli Yürek isimli diziden Yusuf %69, Zeynep %55 ve Ağabey %48. Yılan Hikayesi isimli diziden Memoli %60, Erkan %51, Kürşat %36. Beğenilmeyen karakterler, Üvey Baba dizisinden Halil %69 ve Hanımağa %51; Yılan Hikayesi isimli diziden Gülsüm %51, Kürşat %36, Kral %31; Aynalı Tahir isimli diziden Kadir %63, Ekrem %68; Hırsız isimli diziden ise Adil %64 ve Komiser %64 oranında beğenilmemektedir.

Yukarıdaki dağılıma bakarak, liseli gençlerin yerli dizilerdeki tiplmeleri fiziki olarak algılamalarıyla kişilik olarak algılamalarının yaklaşık olarak paralel olduğu söylenebilir. Gençler, fiziki olarak beğendiklerini kişilik olarak da beğenmektedirler. Bunun tersi de geçerli olabilir. Ancak, dizilerdeki tiplmeler ve özellikleri göz önüne alındığında, bazı dizilerde yer alan fiziki görünüm olarak beğenilebileceği düşünülen tiplmelerin, örneğin Aynalı Tahir dizisindeki Kadir tiplmesinin kişilik olarak beğenilmemesi gençlerde kişiliğe göre algılamanın ön planda olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

2.3.4. Liseli Gençlerin Seçilmiş Televizyon Dizilerindeki Tiplmeleri Model Alma Davranışı

Liseli gençlerin seçilmiş televizyon dizilerindeki tipleri ‘model alma’ durumlarını ölçmek için onlara *bu karakterin yerinde olmak, ona benzemek ister miydiniz* sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya ‘olumlu’ yanıt verenlerin dizideki bu tiplmeyi ‘model aldıkları’ varsayılmıştır. Buna göre, araştırmadan elde edilen temel bir bulgu olarak, her üç gençten ikisinin (%72) yerli dizilerdeki tiplmelerden en az birini modelleme davranışında bulunduğu tespit edilmiştir.

Araştırma verilerine göre, dizilerde önemli oranda modellenen tipler şunlardır: Deli Yürek isimli diziden Yusuf %48, Zeynep %30 ve Ağabey %25. Yılan Hikâyesi isimli diziden Memoli %25, Erkan %20, Kral %22. Düşük oranda modellenen tiplmeler ise; Üvey Baba dizisinden Halil %12 ve Hanımağa %15; Yılan Hikâyesi isimli diziden Gülsüm %10, Kürşat %14; Aynalı Tahir isimli diziden Kadir %15, Ekrem %10; Hırsız isimli diziden ise Adil %13 ve Komiser %11.

¹⁰ İstatistik: P<0.000, Serbestlik Derecesi 2 için X²=56.241 ve Cramer’s V=0.235

Yukarıdaki dağılım incelendiğinde televizyon dizilerindeki tiplerini gençlerin ‘modelleme davranışı’ açısından gençler tarafından en çok ‘modellenen’; yerinde olmak ve kendisine benzenmek istenen karakterlerin daha çok dizilerdeki ‘iyi’ ve ‘merkezi’ karakterlerden oluştuğu görülmektedir. Bu çerçevede örneğin, Yusuf’un %48, Zeynep’in %30, Memoli’nin %25 ve Kral’ın %22 oranında modellenmesi oldukça anlamlıdır. Deli Yürek dizisindeki Yusuf tiplmesi dizinin bütünü göz önüne alındığında “iyi niteliklerin” (mertlik, dürüstlük, yurtseverlik, insancılık...) kendisinde toplandığı bir karakterdir. Bu karakter aynı zamanda dizinin merkezinde yer almaktadır. Dizide ‘kötü’nün ne olduğunun ölçüsü bu niteliklere göre ortaya çıkmaktadır. Yusuf’un silah kullanması, kavga etmesi, bir takım çevrelerle mücadelesi yukarıda ifade edilen ‘iyi nitelikler’ bağlamında değerlendirilebilir. Ancak, bu dizinin karakter itibarıyla ‘bir mafya dizisi’ (mafya ilişkilerini işleyen) olduğu da bilinmektedir. Tüm bu bilgiler ve yorumlar çerçevesinde Türk televizyonlarında olumlu toplumsal değerlerin bir mafya dizisinde işlenmesi ve Yusuf tiplmesi içerisinde yer alması anlamlıdır. Bu bulgu, toplumumuzun ‘mafya’ kavramına bakış açısının ne kadar farklı olduğunu ortaya koymaktadır. “İyi mafya” anlamını çağrıştırarak ipuçları bu verilerden çıkarılabilir. Bu bağlamda, şu sıralarda televizyon kanallarında ilgiyle izlenen Kurtlar Vadisi adlı dizinin kendisini açıkça ‘bir mafya dizisi’ olarak sunması düşündürücüdür. Toplumsal tarihimiz açısından ‘Köroğlu’, ‘Dadaloğlu’ gibi tipler bu olgunun sosyolojik ve tarihsel altyapısını oluşturmaktadır. Bu durum, modern toplum içerisindeki yasadışı, illegal mafya kavramını toplumumuzda olumlu değerleri işlemesi açısından medyanın meşrulaştırdığı yorumunu da yapmamıza olanak vermektedir. Ortaya çıkan bu durum, ‘medya eleştirisi’ni gündeme getirmektedir. İyi değerlerin, neden form olarak mafya türü dizilerde işlendiği sorgulanabilir. Alternatif dizi ya da filmler yapılamaz mı?

Yukarıdaki dağılımdan çıkarılacak bir başka önemli sonuç, Yılan Hikayesi dizisinin baş rol oyuncusu olan ‘Memoli’ adlı sıra dışı bir polisin Deli Yürek dizisindeki ‘Yusuf’ tiplmesinin gerisinde kalmasıdır. Yılan Hikayesi dizisinde klasik Türk polisi imajının dışında, *Amerikanvari*, sıra dışı bir polis tiplmesi olan Memoli’nin Deli Yürek’teki Yusuf’a göre daha az oranda modellenmesi toplumumuzun bir ölçüde polise bakış açısını ve aynı zamanda kendisine sunulan Amerikanvari polis tiplmesine bir tepkisi olarak değerlendirilebilir.

Gençlerin modelleme davranışı ile ilgili bir başka tespit ise, dizilerdeki ‘kötü’ ya da ‘beğenilmeyen’ karakterlerin düşük oranlarda modellenmesidir. Ortaya çıkan bu sonuç anlamlı ve pedagojiktir. Çünkü ‘kötü’ olarak nitelenen tiplerin düşük oranlarda modellenmesi gerçekte arzu edilen bir durumdur. Bu bağlamda Üvey Baba dizisinden Halil’in %12 ve Hanımağa’nın %15; Yılan Hikâyesi isimli diziden Gülsüm’ün %10, Kürşat’ın %14; Aynalı Tahir isimli diziden Kadir’in %15, Ekrem’in %10; Hırsız isimli diziden ise Adil’in %13 ve Komiser’in de %11 oranla modellenmesi anlamlıdır.

2.4. Modelleme Davranışında Bulunan Gençlerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Araştırmadan elde edilen önemli bir bulgu, her üç gençten ikisinin televizyondaki yerli dizilerdeki tiplerinden en az birini modelleme davranışında bulunmasıdır. Sosyolojik açıdan liseli gençlerin modelleme

davranışında bulunmaları kadar bu davranışta bulunan gençlerin sosyo-demografik özelliklerini saptamak araştırma açısından önemli bir husus oluşturur. Bu çerçevede gençlerin cinsiyet, aile, anne-baba eğitim düzeyi, ailenin gelir düzeyi ve okul çevresi gibi özellikleri öğrenilmeye çalışılmıştır.

Modelleme davranışında bulunan gençler cinsiyete göre ele alındığında; erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre yerli dizilerdeki herhangi bir tiplmeyi daha çok modelledikleri ortaya çıkmaktadır. Kız öğrencilerin oranı %64, erkek öğrencilerin oranı ise %77'dir¹¹. Bu oranlar, cinsiyetin televizyon dizilerindeki karakterleri model alma üzerinde belli bir oranda erkek lehine daha etkili olduğunu göstermektedir. Genel olarak, en çok model alınan yerli dizi kahramanlarının erkek olduğu göz önüne alındığında bu tür bir farklılık daha iyi anlaşılabilir. Örneğin, en fazla model alınan tiplmeler; Deli Yürek dizisindeki Yusuf, Yılan Hikayesi dizisindeki Memoli, Kral ve Erkan'dır. Ayrıca, seçilen televizyon dizilerindeki modellerin çoğu da (11'i) erkektir. Kadın model sayısı sadece üçtür.

Aile değişkenine göre liseli gençlerin modelleme davranışı ele alındığında; ailede üye sayısı arttıkça bu tür ailelerde yaşayan gençlerin daha çok modelleme davranışında buldukları ortaya çıkmaktadır. Kısacası, modelleme davranışı ailedeki üye sayısına göre farklılaşmaktadır. Örneğin, modelleme davranışı 2 kişiden oluşan ailelerde %52 iken, 8 kişiden oluşan ailelerde %85'dir¹².

Ebeveynin eğitim düzeyine göre liseli gençlerin modelleme davranışında da belirli bir farklılaşmanın olduğu ortaya çıkmıştır. Babasının eğitim düzeyi yüksek olan öğrencilerin %60'ı, orta olanların %69'u ve düşük olanların ise %77'si yerli dizilerdeki herhangi bir karakteri modellemektedirler. Baba eğitim düzeyi yükseldikçe modelleme davranışı azalmaktadır¹³. Benzer durum anne eğitim düzeyi açısından da geçerlidir. Anne eğitim düzeyi düşük olanların %61'i, orta olanların %65'i ve düşük olanların %75'i modelleme davranışında bulunmaktadırlar¹⁴. Bu oranlar genel olarak anne-baba eğitim düzeyinin gençlerin televizyondan etkilenmeleri üzerinde araştırma bağlamında etkili olduğunu göstermektedir.

Liseli gençlerin modelleme davranışını etkileyen bir diğer faktör ise ailenin gelir düzeyidir. Araştırma verilerine göre, ailenin gelir düzeyi arttıkça modelleme davranışı azalmaktadır. Ailesinin gelir düzeyi düşük olan gençlerin %75'i, orta olanların %68'i ve yüksek olanların ise %59'u modelleme davranışında bulunmaktadırlar¹⁵. Bu oranlar yüksek gelirli ailelerin çocuklarının televizyon izleme davranışını daha bilinçli olarak şekillendirdiğini ifade etmektedir.

Araştırmaya katılan gençlerin modelleme davranışı öğrenim gördükleri liselere göre de farklılaşmaktadır. Kent çevresinde yer alan liselerde öğrenim gören öğrencilerde kent merkezinde yer alan liselerde öğrenim gören öğrencilere oranla modelleme davranışının daha yüksek olduğu görülmektedir. Oranlar şöyledir; kent merkezinde yer alan liselerde öğrenim gören gençlerin %63'ü ve

¹¹ İstatistik: $P < 0.000$, Serbestlik Derecesi 1 için Fisher's Exact Test $X^2 = 20.295$ ve Kontenjans Katsayısı = 0.140

¹² İstatistik: $P < 0.000$, Serbestlik Derecesi 7 için $X^2 = 27.966$ ve Cramer's $V = 0.166$

¹³ İstatistik: $P < 0.000$, Serbestlik Derecesi 2 için $X^2 = 18.405$ ve Cramer's $V = 0.134$

¹⁴ İstatistik: $P < 0.000$, Serbestlik Derecesi 2 için $X^2 = 14.295$ ve Cramer's $V = 0.118$

¹⁵ İstatistik: $P < 0.002$, Serbestlik Derecesi 2 için $X^2 = 12.797$ ve Cramer's $V = 0.112$

kent çevresinde yer alan liselerde öğrenim gören gençlerin de %77'si yerli dizilerdeki tiplerden en az birine özenmektedirler¹⁶. Bu veriler uyarınca, gençlerin devam ettikleri okulların ve ikamet çevrelerinin TV dizilerindeki herhangi bir tiplmeyi model alma davranışını (görece) etkilediği ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Görsel ve işitsel medyanın önemli bir formu olan televizyon günümüzde hemen her evde yer almakta ve herkesi farklı biçimlerde ve düzeylerde etkilemektedir. Televizyondan en çok etkilenen gruplar ise daha çok çocuklar ve gençlerden oluşmaktadır. Televizyon öğrenmeye en açık oldukları dönemde çocuklar ve gençler için önemli bir sosyalleşme aracıdır. Bu bağlamda, televizyonun toplum üzerine ve özellikle de çocuklar ve gençler üzerine etkisi sosyal bilimler literatüründe en çok araştırılan konular arasında yer alır (Zuckerman ve Zuckerman,1985; Johnson,1996; Villani,2001; Cortés,2005). Bu araştırma da aynı çerçevede gerçekleştirilmiştir. Türk toplumunda önemli bir yer işgal eden gençliğin televizyondan nasıl etkilendiği yerli diziler temel alınarak araştırılmıştır. Çalışmada sosyal öğrenme kuramı içerisinde yer alan *model alarak öğrenme* kavramından hareketle seçilmiş bazı yerli dizilerdeki dizi kahramanları ya da dizi karakterlerinin lise gençliği tarafından ne derecede model alındığı ve modelleme davranışında bulunan gençlerin sosyo-demografik özelliklerinin ne olduğu öğrenilmeye çalışılmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, lise gençliği önemli oranda televizyon izlemektedir. Gençler arasında televizyon izleme davranışı temel bir davranış örüntüsünü oluşturmaktadır. Genel olarak televizyon izlemenin gençliğin serbest zaman etkinlikleri arasında ilk sıralarda yer alması (Kavak,2005) açısından değerlendirildiğinde bu oldukça anlamlıdır. Ancak gençler arasında televizyon izleme davranışı televizyon izleme sıklığı açısından farklılaşmaktadır. Araştırma verilerinin analizi sonucunda her dört gençten birinin sık düzeyde, birinin seyrek (az) ve ikisinin ise orta (ne az ne çok) sıklıkta televizyon izlediği ortaya çıkmıştır. Elde edilen bu sonuç Batılı ülkelerde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde televizyon izleme oranları açısından değerlendirildiğinde genel olarak 'orta' düzeyde olduğu söylenebilir. Nielsen Raporu'na (1990) göre, Amerikalı çocuklar ve gençler televizyona haftada 22–28 saat ayırmaktadırlar.

Liseli gençler araştırma konusunu oluşturan yerli dizileri izleme açısından da benzer bir durum sergilerler. Yerli diziler gençlerin 'orta' sıklıkta izledikleri programlar arasında yer almaktadır. Gençler tarafından çok sıklıkta izlenen programlar; yabancı film, müzik eğlence, spor, haber ve komedi türü programlardır. Yerli dizilerin spor, müzik, eğlence, komedi türü programlara göre daha az izlenmesi gençliğin dinamizm, aktiflik, heyecanlı olma ve değişken olma gibi özellikleri açısından değerlendirildiğinde anlamlıdır. Özellikle müzik ve spor programlarının günümüz gençliğini daha çok etkilediği bilinmektedir.

Liseli gençlerin yerli dizilerdeki temel karakterlerden ya da tiplerden etkilendikleri bu araştırmadan elde edilen en önemli sonuçlardan birisidir. Araştırmada öncelikle gençlerin televizyon dizilerindeki bu tiplerini

---

¹⁶ İstatistik: $P < 0.000$, Serbestlik Derecesi 1 için Fisher's Exact Test $X^2 = 21.461$ ve Kontenjans Katsayısı = 0.144

fiziksel ve kişilik açısından algılamaları ve değerlendirmeleri ile ilgili ilginç bir sonuç ortaya çıkmıştır. Araştırma bulgularına göre, televizyon dizilerindeki karakterler olumlu (beğenilen) ve olumsuz (beğenilmeyen) olmak üzere iki kategoride toplanmaktadır. Liseli gençler karakterler hakkında bu ikili sınıflandırmaya göre genel olarak dizideki karakterleri toptan olumlu ya da yadıysıcı bir tutum içerisinde oldukları söylenebilir. Araştırma verilerine göre, fiziksel olarak beğenilen tipler kişilik olarak da beğenilmektedir. Bazı yerli dizilerdeki fiziksel görünüm olarak 'beğenilecek özellikleri olan' (örneğin Üvey Baba'da Kadir ve Ekrem) tiplerin beğenilmemesi gençlerin karakterlerle ilgili yargılarının daha çok dizide çizdikleri kişiliklerine göre ortaya çıktığı söylenebilir. Bu bağlamda örneğin, Hırsız adlı dizide temel bir karakter olan Adil Alemdar fiziksel olarak beğenilecek özelliklere sahip olmasına rağmen, hırsızlığın onun kişiliğinin temel bir boyutunu oluşturması, Adil Alemdar'ın hem fiziksel, hem de kişilik olarak toptan beğenilmemesi üzerinde etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Model alma davranışı açısından konu değerlendirildiğinde, gençlerin %72'sinin (yaklaşık her üç gençten ikisinin) televizyon dizilerindeki belli karakterleri model aldıkları anlaşılmaktadır. Yerli dizilerdeki bu karakterler araştırma verilerine göre, liseli gençler için birer rol modeli oluşturmaktadır. Gençlerin daha çok olumlu özelliklere sahip (genel olarak fiziksel ve kişilik olarak) karakterleri modelledikleri ortaya çıkmıştır. Bu bulgu oldukça anlamlıdır. Televizyonun sosyalleştirici etkisi göz önüne alındığında 'iyi' karakterlerin örnek alınması ve beğenilmesi pedagojik ve istenilen bir davranıştır. Ancak, karakterlerin 'iyi' olarak tanımlanmaları görelidir. Örneğin, Deli Yürek'teki Yusuf karakteri ve Yılan Hikayesi'ndeki Memoli karakteri cesaret, dürüstlük, doğruluk ve yurtseverlik gibi öğeler içermektedir. Bununla birlikte her iki karakter de silah kullanmaktadır. Sıra dışı bir polis olan Memoli'nin silah kullanması yasal ve meşrudur. Ama Yusuf'un silah kullanması yasa dışıdır. Yusuf'un silah kullanmasını meşrulaştıran mafya ile mücadelesidir. Ama sonuç olarak Yusuf kanun adamı değildir. Ortaya çıkan bu sonuç, medyanın sorun çözümede veya yaşam mücadelesinde silahı etkili bir araç olarak göstermesi açısından olumsuz bir etki olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda karakterlerin daha ayrıntılı olarak ele alınması gereklidir.

Araştırmada üzerinde durulması gereken bir diğer bulgu, televizyon dizilerindeki tiplerin model alan gençlerin bu davranış kalıbının cinsiyete, aile büyüklüğüne, ailenin gelir düzeyine, ebeveynin eğitim düzeyine ve okul çevresine göre farklılaşmasıdır. Genel olarak; erkek öğrenciler kız öğrencilere göre; ailede üye sayısı fazla olanlar az olanlara göre; aile gelir düzeyi düşük olanlar yüksek olanlara göre; ebeveyn eğitimi düşük olanlar yüksek olanlara göre ve kent çevresi okullarında yer alanlar kent merkezindekilere göre daha fazla oranlarda model alma davranışında bulunmaktadırlar. Elde edilen bu bulgu, televizyondan etkilenmenin sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik değişkenler bağlamında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- BANDURA, Albert. (1977), **Social Learning Theory**, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J.
- BATMAZ, Veysel ve Asu Aksoy. (1995), **Türkiye’de Televizyon ve Aile – Elektronik Hane**, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayını, No: 85, Bizim Büro Basımevi.
- CENTERWALL, B. S. (1992), “Television and Violence. The Scale of the Problem and Where to go from Here”, **Journal of the American Medical Association**, Vol. 267, pp.3059-3063.
- CORTÉS, Carlos. E. (2005), “How the Media Teach”, in. **Yearbook of the National Society for the Study of Education**, 104 (1), pp.55-57.
- ÇELİK, Vehbi. (2003), **Sınıf Yönetimi**, Ankara: Nobel Yayınevi.
- ÇETİNKAYA, Yalçın. (2005), “Bir ‘Manipülasyon Aracı’ Olarak Medya, Medya ve Gençlik”, iç. **Bilim ve Akıl Aydınlığında Eğitim Dergisi**, Sayı 57, Ankara: MEB, s.10–12.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, (1996), **1995 Türkiye İstatistik Yılığ**, DİE No 1845, Ankara: DİE.
- DÖNMEZER, Sulhi. (1978), **Sosyoloji**, İstanbul: İ.İ.T.İ.A. Nihad Sayar – Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, No: 299/526, Met/Er Matbaası.
- ERGUN, Mustafa. ve Ali Özdaş. (15.11.2005), “Genel Öğretim İlkeleri”, (Çevrimiçi) <http://www.egitim.aku.edu.tr/metod01.htm>
- FREEDMAN, J. L. (1992), “Television Violence and Aggression: What Psychologist Should Tell the Public”, in. P. Suedfeld and P. Tetlock (edit.), **Psychology And Social Policy**, New York: Hemisphere, pp.179-189.
- FRIEDRICH, L. K. ve A. H Stein. (1973), “Aggressive and Prosocial Television Programs and the Natural Behavior of Preschool Children”, in. **Monographs of the Society for Research in Child Development**, Vol. 38, pp.1-64.
- GEEN, R. G. (1990), “The Influence of the Mass Media”, in. R. G. Geen (edit.), **Human Aggression** (Mapping Social Psychology Series), Pacific Grove, CA: Brooks/Cole, pp.83-112.
- GEZGİN, Suat. (1996), “Göstergesel Şiddet (Ekrandan Sıçrayan Kan)”, iç. **Yeni Türkiye Dergisi, Medya Özel Sayısı -1**, Sayı 11, s. 558-561.
- GIDDENS, Anthony. (2000), **Sosyoloji**, (Çev: Hüseyin Özel ve Cemal Güzel), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- GIDWANI, P. et all. (2002), “Television Viewing and Initiation of Smoking Among Youth”, in. **Pediatrics**, Vol. 110, No 3, pp.505-508.
- HUESMANN, L. R. and L. D. Eron. (1986), **Television and the Aggressive Child: A Cross-National Comparison**, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- HUESMANN, L. R. and L. S Miller. (1994), “Long-Term Effects of Repeated Exposure to Media Violence in Childhood”, in. L. R. Huesmann (edit.), **Aggressive Behavior: Current Perspectives**, New York: Plenum, pp.153-183.
- JOHNSON, M. O. (1996), “Television Violence and its Effect on Children”, **Journal of Pediatric Nursing**, 11, pp.94–99.

- KARACOŞKUN, M. Doğan. (2002), “Bireysel ve Toplumsal Çözümde Televizyon Faktörü Üzerine Düşünceler”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 6 (1), s.227-233.
- KAVAK, Gökhan. (30.12.2005), “Üniversite ve Gençlik”, (çevrimiçi), <http://www.subjektif.com/makale/genclik.htm>.
- KIZILÇELİK, S. ve Y. Erjem. (1996), **Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü**, İzmir: Saray Kitabevi.
- MUTLU, Erol. (1997), “Televizyon, Çocuklar ve Şiddet”, İletişim Fakültesi Dergisi,s.41-47
- MARSHALL, Gordon. (1999), **Sosyoloji Sözlüğü**, (çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- A. C. NIELSEN COMPANY. (1990), **Nielsen Report On Television 1990**, Northbrook, IL, Nielsen Media Research.
- ÖZAL, Özcan. (1996), “Medya ve Şiddet”, iç. **Yeni Türkiye Dergisi, Medya Özel Sayısı -1**, Sayı 11, s. 550–553.
- ÖZDİKER, Cengiz. (15.11.2005), “Televizyon Yayınlarındaki Mafya(!) Tiplerini Ve Dizilerin Bireysel Ve Toplumsal Etkileri”, (Çevrimiçi http://www.egm.gov.tr/apk/dergi/43/web/makaleler/Dr_Cengiz_OZDIKER.htm).
- PAIK, H. and G. Comstock. (1990), “The Effects of Television Violence on Antisocial Behavior: A Meta-analysis”, in. **Communication Research**, Vol. 21, pp.516-546.
- PELLETTIERI, Beth. (15.11.2005), “Television and the Internet: Important Sources of Sexual Health Information for Youth”, **The Facts**, çevrimiçi, <http://www.advocatesforyouth.org>
- RIDLEY-JOHNSON, R. et all. (1983), “The Relation of Children’s Television Viewing to School Achievement and IQ”, **Journal Of Education Research**, Vol. 76, pp.5.
- RIGEL, Nurdoğan. (1995), **Haber, Çocuk ve Şiddet –Üretim, Kitle İletişim ve Tüketim Sürecinde Haberin İncelenmesi**, İstanbul: Der Yayınları.
- UBEROS, D. J. et all. (1998), “Television and Childhood Injuries: Is There a Connection?”, in. **Arch Pediatr Adolesc Med**, Vol. 152, pp.712-714.
- VILLANI, S. (2001), “Impact of Media on Children and Adolescents: A 10-Year Review of the Research”, **Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry**, 40 (4), pp.392–401.
- ZUCKERMAN, D. M. And B. S. Zuckerman. (1985), “Television’s Impact on Children”, **Pediatrics**, 75 (2), pp.233–240.

KÜRESEL YENİ SOSYAL HAREKETLER VE SAVAŞ KARŞITLIĞI

Ünal Şentürk

Öz

İnsanlar, kendilerine eşit davranılmadığını düşündüklerinde; isteklerinin, ihtiyaçlarının ve eğilimlerinin dikkate alınmadığını hissettiklerinde rahatsız olurlar. Bu insanlar, rahatsız oldukları konuları, bir araya gelerek ve organize olarak dile getirmeye yönelirler. Kolektif bir davranış şekli olan bu hareket, “sosyal hareketler” olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, “sosyal hareketler”, insanların rahatsızlıkları ve değişim fikirleri sonucunda oluşur.

Yaşanılan hızlı değişim ve dönüşüm, sosyal hareketlerin türü ve niteliğini değiştirmiştir. Hareketin aktörleri, amacı, uygulama şekli, süresi ve etki alanı yeni bir boyut kazanmıştır. Yeni olarak nitelendirilen bu sosyal hareketler, değişimden ziyade, rahatsız olunan bir konuya dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Yakın tarihte medya ve sosyal hayatta gündem oluşturan “savaş karşıtı hareketler” bu bağlamda değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, sosyal hareketlerin yapısı, sebeplerini açıkladıktan sonra, eski ve yeni hareketler arasındaki farkı belirterek, yeni sosyal hareketler içerisinde nitelendirilen “savaş karşıtlığı” hakkında bilgi vermeyi amaç edinmektedir.

Anahtar Sözcükler

*Sosyal Hareketler, Eşitsizlik, Rahatsızlık, Yeni Sosyal Hareketler.
Global New Social Movements and Opposition to The War.*

Abstract

People feel discomfort when they think not to be behaved themselves equally and they feel that their wishes, demands and tendencies haven't been taken into consideration. These people tend to express disturbing subjects together and in an organized way. This action being a collective behavior has been defined as “social movements”. So, “social movements” have been occurred as a result of the discomforts and change ideas of people.

Fast change and transformation has changed the kind and quality of “social movements”. The actor, objective, way to practice, period and effect field of movement have gained a new dimension. These social movements described as a new have aimed to attract attention to a subject rather than a change. “Actions against war” on the social agenda at an earlier date have been appraised in this context.

After this work has expressed the structure and reasons of social movements, it has been aimed to give information about opposition to war described in new social movements by stating the difference between old and new movements.

Key words

Social Movements, Unequality, Discomfort, New Social Movements.

Giriş:

Her insan teki dünyaya gelirken cinsiyet, renk, boy, kilo, yetenek, dil, zeka bakımından diğerlerinden farklı bedensel ve zihinsel özellikleri beraberinde getirir. “Doğal eşitsizlik” veya “verilen eşitsizlik” olarak nitelendirilen bu farklılıklar, insan hayatında birbirini bütünleyerek varolmaktadır. Doğuştan varolan bu eşitsizlikler, insanlar arasında bir tepki hareketi yaratacak rahatsızlık oluşturmamaktadır.

Ancak, insanların varlıksal nitelikleri, mevcut toplumsal sistemin ve paradigmanın dayattığı ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alandaki işleyişte bir ayırıma dönüştüğünde bir rahatsızlık ve güvensizlik durumu belirlemektedir. Sistem ve paradigmanın zorunlu kıldığı koşullar karşısında bir bölüm insan, sahip olduğu niteliklerinden dolayı kendilerini *dışarıda bırakılmış, ihmal*

edilmiş, sindirilmiş ve ötekileştirilmiş hisseder. Bu düşüncelerin toplumun belli bir kesiminde kabul görmesi, rahatsızlıkları doğurur. Ortaya çıkan ve yaygınlaşan rahatsızlık koşullarının mevcut yapı içinde tolere edilebilecek boyutu aşması, “protesto hareketleri”nin oluşmasına gerekli faktörleri hazırlar. Bundan sonraki süreç; insanların toplu halde normal düzen ve uyum içerisinde yaşarken onları belirli bir sayıda, belirli bir amaç, fikir ve yöntemle harekete geçiren protesto hareketidir. Bu noktada insanların hissettiği rahatsızlığın ve eşitsizliğin türü, hareketin kapsamı ve içeriğini belirlemektedir.

Ütopyalar dışında, hiçbir toplumsal sistem ve paradigma her zaman, toplumun her kesiminin isteğini yansıtmak yapılanmayı gerçekleştirecek güç ve imkanı elde edememektedir. Buna, eldekilerle/gerçekliklerle istenilen veya arzu edilenler arasındaki uyumsuzluk neden olur. Gerçeklikler ile istenilenler arasındaki doğrusal olmayan ilişki, toplum açısından bir sorun oluşturur. Sistem ve paradigmanın kendini besleyecek yapılanmaları kurmakta uyguladığı rasyonellik, üyeler bağlamında bir eşitsizlik veya ayrımcılık olgusuna dönüşebilir. Böylece, yükselen değerlere ve oluşturulan parametrelere uyumsuzluk “diğer yarı”yı şekillendirir. Elinde bulundurduğu statüsüne karşılık geleceğini umduğu, güç ve prestiji elde etmediğini düşünen belli bir kesim, bu rahatsızlığını dile getirmek, bunun için mücadele edip karşı koymak yoluna yönelir. İşleyişten memnun olmayan insan grubu, değişimi gerçekleştirerek olumsuzluğu, ayrımcılığı, eşitsizliği ortadan kaldırmak için birlikte hareket eder. Bu bağlamda “üretilen eşitsizlik”, sosyal hareketlerin konusunu oluşturur.

Ancak, sosyal hareketin tamamı, değişimi yaratmak düşüncesini kendisine çıkış noktası olarak görmez. Sosyal hareketlerin bazıları, toplumda varolan bir konuya dikkat çekmeyi amaçlar. Çevre sorunlarından kadın haklarına, eşcinsel hareketlerden savaş karşıtlığına kadar her türlü kitlesel eylemler, belirli bir amaç ve hedefe sahip olması, kendi içinde bir eşitsizliği ve rahatsızlığı dile getirmesi, örgütlü olması, belli bir taraftara sahip olmasından dolayı sosyal hareketler indeksi içerisinde değerlendirilir. Fakat, bunların hiçbirisi toplumsal yapıda, sistemin önceliklerini ve kabullerini yıkıp yerine kendi savundukları projeleri uygulamaya geçirme fikrini taşımaz. Mücadelelerin tamamı varlıksal özelliklerinin, ilgilerinin ve kimliklerinin *görünür*, savunduklarının *kabul edilebilirliğini* gerçekleştirmeye yöneliktir.

Yeni diye sunulan şey, kendi özgün yapılanmasını, eskiden/diğerinden ayrıştığı noktada ve bağlamda kazanır. Dolayısıyla, yeni sosyal hareketleri, eskisinden ayıran ekonomiden ziyade kimliksel ve kültürel eşitsizliği kendine temel alması, ulus üstü oluşu, kısa sürede gerçekleşiyor oluşu, herhangi bir din, ırk, sınıf, ideolojiye indirgenmemesi, aktörlerinin zengin, eğitilmiş olması gibi özelliklere sahip olmasıdır. Aslında bu ayrışma ve kayışın temelinde, moderniteden postmoderniteye ve sanayi toplumundan sanayi sonrası bilişim toplumuna geçiş yatar.

Yeni sosyal hareketler içerisinde değerlendirilen ve yakın tarihin en popüler ve medyatiği olan “savaş karşıtlığı” ve özelde “canlı kalkanlar” Amerikan-İrak savaşındaki güç, sebep sonuç ilişkisi, sivil(özellikle çocuk, yaşlı ve kadın) ve asker nüfus üzerindeki eşitsizlikleri, adaletsizliği ve rahatsızlıkları dillendirmektedir. Başka bir ifadeyle, savaşın hem keyfi nedenlerden dolayı bir adaletsizlik oluşturması, hem de insan ve çevreye vereceği zarar bir rahatsızlık nedeni olmaktadır. Bu nedenlere bağlı olarak milyonlarca dünya insanı,

senkronik olarak “savaşa hayır” derken, farklı ülke, kültür ve toplum insanlarından 82 kişi haksız, adaletsiz savaşı(unjust war), suçsuz insanların ölümünü, çevreye verilecek zararı engellemek için kenetlenerek mücadele etmiştir. Finansmanın bir kısmının bazı uluslar arası şirketlerce karşılandığı, üniversal olan bu eylem, yeni/postmodern sosyal hareketlerin en yakın ve canlı örneğini oluşturmaktadır. “Suskunluk sarmalı”yla anılan kitle, ilk kez bu kadar duyarlı, sesli ve renkli bir karşı koyuşu yerine getirerek tarih önünde bir sınav vermiştir. Sonuç olarak bu hareket, savaşı engelleyip, bu bağlamdaki eşitsizliği, adaletsizliği ve rahatsızlığı ortadan kaldıramamıştır; ancak emperyalizmin hegomanik yapısını dünya toplumları karşısında deşifre etmeyi belli bir ölçüde başarabilmiştir.

1. Sosyal Hareketlerin Tanımı

Sosyal hareketler, toplumda yeni bir hayat tarzını, yeni bir modeli oluşturmak için eylemde bulunan kolektif davranış biçimi olarak tanımlanır. (Türkdoğan, 1997:11) Touraine, sosyal hareketi birbiriyle hakimiyet ilişkileri ve çatışma düzleminde karşı karşıya gelen, aynı kültürel yönelime sahip ve bu kültürün ortaya çıkardığı aktivitelerin toplumsal kontrolü için mücadele eden aktörler hareketi olarak (Touraine, 1999:44) görür.

Belli bir dayanışmaya dayalı, bir çatışma özelliği taşıyan ve yer aldığı sistemin sınırlarını zorlayan kolektif davranış biçimi olan (Melucci, 1999:87) sosyal hareketler, Heberle’ye göre, bazı sosyal kurumlarda ortaya çıkan değişmeyi sağlamak için yürütülen kolektif eylem biçimleridir.(Türkdoğan, 1999:25) Toplum içerisinde bir takım kurumların, de facto uygulamaların, normatif yapının, ilişkiler ağının değiştirilmesi düşüncesinin altında, değişime konu olan alanların toplumsal ihtiyaçları karşılayamaması ve eşitsizlikten, adaletsizlikten kaynaklanan rahatsızlıklar vardır. Dolayısıyla sosyal hareketler, bir anlamda toplumsal hoşnutsuzluğun dışı vurumu veya karşılanması istenilen ihtiyaçların dile getirilmesidir.

Mevcut toplumsal zaman ve düzenin, bilinçli olarak ya yaşanmış bir geçmişe ya da yaşanılması tasarlanan geleceğe ait bir yansıtmayla aşılması için duyulan arzu, tüm sosyal hareketlere içkin bir durumdur.(Göle, 2000:26) Tasarladığı bir modeli olan sosyal hareket, yerleşik kurumlar alanındaki toplu eylemler yoluyla ortak bir çıkarı korumak ya da ortak bir hedefe ulaşmayı sağlayabilmek için girişilen toplu bir çabalama (Giddens, 2000:541) sürecidir. Yapılan farklı tanımlamaların ortak noktaları; sosyal hareketlerin yaygınlaşan bir rahatsızlıktan doğduğudur. Rahatsızlığın nedeni ise, sosyal yapı unsurlarının bazılarının yapısal veya işleyişten dolayı toplumun ihtiyacını karşılayamamasıdır.

Hiçbir sistem, her zaman ve toplumun her kesimi için uygun şartlar ve imkanlar hazırlama gücünü elinde bulunduramamaktadır. Başka bir ifadeyle, toplumun gerçek durumu ile toplum üyelerinin istek ve öncelikleri arasında her zaman bir doğrusallık ilişkisi kurmak olanaklı değildir. Dolayısıyla toplumun gerçekleri ile toplum üyelerinin arzuladıkları arasında bazen uyumsuzluklar oluşabilir. Ortaya çıkan uyumsuzluklar belli bir süre sonra, toplum üyeleri arasında rahatsızlıklar yaratır. Benzer ifadeyle toplumu oluşturan birey, toplumda işgal ettiği statüsüne karşılık geleceğini beklediği para, güç ve prestijlerden oluşan mükafatı elde edemediğinde, bireysel olarak bir sıkıntı

yaşar. Buna ilaveten kurumlar, toplumun büyük bir bölümünün haklı taleplerini karşılama noktasında yetersiz kaldığında ve işletilen sistem ve uygulama toplumun belli bir bölümünü dışarıda tutacak şekilde eşitsiz nitelik kazandığında, rahatsızlık toplum içinde yaygınlaşır. Dolayısıyla sosyal hareketler, sistem içerisinde ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel ihtiyaçların karşılanmaması ve adil olmayan uygulamalardan doğan rahatsızlığın toplu olarak ifade edilmesidir.

Sosyal hareketler, temelde sosyo.politik nitelikli oluşumların bir görünümüdür. Bu da, kolektif davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Kolektif davranışlar, birey ve toplumun tutum ve zihniyetlerini belirleyen eylem şekilleridir. Ancak bu süreçte, geniş ölçüde toplumdan kaynaklanan norm ve oluşumların da etkisi göz ardı edilemez.(Türkdoğan, 1997:9) Nitekim her düşünce sistemi, felsefe, kültür ve medeniyet; içinde doğduğu toplumun norm, değer ve hayat tarzının toplamıdır.

Sosyal hareketler, bir kolektif davranış şekli olarak “kolektif etkileşim” ile biçimlenmektedir. Genel anlamda “kolektif etkileşim”, çok sayıda kişinin ya da grubun aktif olarak katıldığı ve birbirlerine tepki verdiği sosyal durumlardaki davranışlar anlamına gelir. Literatürde “kolektif davranış”la genelde linç eylemleri, bir başka gruba karşı ayaklanma, açlık yürüyüşleri ya da devrimci bir çıkış yapan kalabalıklar, taleplerini desteklemek için kitlesel protestolarla seslerini duyuran topluluklar kastedilmektedir.(Şerif, 1996a:337) Kitleyi meydana getiren bireyler kimler olursa olsun; yaşama şekilleri, işgüçleri ve türleri, hareketleri veya zekaları ister benzer, ister ayrı türden olsun, kalabalık haline gelmiş olmaları onlara bir nevi kolektif ruh kazandırır. Kazanılan ve benimsenen bu ruh, onları her biri tek başına, ayrı bulduklarında duyacaklarından, düşüneceklerinden ve yapacaklarından bütünüyle farklı hissettirir, düşündürür ve yaptırır. Bazı düşünceler ve duygular ancak kitle halinde bulunan bireylerde kendini gösterir.(Le Bon, 1997:23)

İster bireysel ister kolektif olsun davranışlarımızın gerisinde “güdü”ler vardır. İnsanları gereksinimlerini giderecek davranışlarda bulunmaya yönelten gerginlik durumlarına “güdü” denilmektedir. Şerif, “güdü” kavramını, bireyi çeşitli amaç elde edici davranışa yönelten, organizmanın işleyişini başlatan bütün iç etmenleri kaplayan ve onun içinde bulunan gereksinimler, arzular gibi iç etkileri olduğu kadar toplumun bireye kazandırdığı arzuları, emelleri de gösteren bir kavram olarak kullanır. Sonra da, organizmanın fizyolojik gereklerinden doğan ve giderilmesiyle organizmayı sınırlı bir dengede tutan “biogenic” güdülerle (açlık, susuzluk vb.) bireyin toplumsal çevrede kazandığı “sociogenic” güdülerini ayırır. (Onaran, 1975:134) Dolayısıyla, her toplumsal hareket ortaya çıktığı sosyo.kültürel dünyanın belirleyiciliği yanında birtakım güdülerin denetimi altındadır.

Önemli bir kolektif etkileşim, acil çözüm bekleyen ortak bir sorundan, halkın ulaşmaya çalıştığı bir amaçtan ya da karşılaştığı bir tehlikeden oluşan ortak bir odak noktasına sahiptir. Bu odak noktasının kolektif süreçlerinin ilk ve merkezi faktörü (Şerif, 1996a:346) olduğu düşünüldüğünde sosyal hareketlerin, hareketi gerçekleştiren üyeler arasında belli bir amaç doğrultusunda şekillendiği gerçeği ortaya çıkar. Bu bağlamda, amaçlar sosyal hareketlerin tanımlanmasına yardımcı olur. Başka bir ifadeyle, toplumsal hareketlenmeye tesir eden faktör ve üyelerin amacı, hareketin özel bir şekil almasına neden olur. Üyelerce

benimsenen amacın türü, kapsamı ve içeriği, sosyal hareketin tür ve şeklini belirler.

Toplu halde yaşayabilen insan, varolduğu günden beri şu iki şeyle uğraşmıştır. 1.Kendisine bir ananeler zinciri hazırlamak. 2.Bunların faydalı etkileri aşınmaya uğradıktan sonra yıkarak (Le Bon, 1997:75) yenisini oluşturmak. Sosyal hareketler içerisinde değerlendirilen kurulu düzendeki eşitsizlik, keyfilik, haksızlıklara veya beğenilmeyen oluşumlara yöneltilen protesto ve tepkiler, eski yapının ihtiyacı karşılayamadığından dolayı aşındığının ve yeni yapılanmaların, sosyal değişimlerin gerekli olduğunun (Türkdoğan, 1997:12) habercisi olmaktadır. Dolayısıyla her sosyal hareket, bir yenilik düşüncesinin eseridir. Ayrıca yenilik düşüncesinin oluşabilmesi, mevcut durumun bir rahatsızlık kaynağı olduğu sonucunu doğurur ki, her sosyal hareketin gerisinde istenilmeyen bir durum veya rahatsızlık vardır. Nitekim, Hoffer'a göre, kişilerin bir düzen değişikliği hareketlerine yönelmeleri için iyice hoşnutsuz olmaları (Hoffer, 1995:38) gerekir. Sosyal hareketler, çok fazla sayıda kişinin yaşadığı huzursuzluktan, tehlikeden, yoksunluktan ve eşitsizlikten doğan süreç (Şerif, 1996b:722) olarak tanımlandığında; rahatsızlıklarla sosyal hareketler arasındaki anlamlı ilişki ortaya çıkar. Yine genel bir kural olarak kabul edilir ki, bir topluluğun beraberlik bağları zayıflayınca, ortam bir kitle hareketinin doğması için elverişli konuma gelir. Birlik ve beraberlik bağlarının güçlü olduğu yerde, bir kitle hareketinin tutulması zordur. (Hoffer, 1995:76) İnsanlar arasındaki bağın zayıflaması da yine bir sorunun varlığını ifade eder.

Herhangi bir kolektif davranış şeklinden farklı olan sosyal hareketler, sabit (kararlı), organize edilmiş ve sürekli. (Biesanz and Biesanz, 1974:408) Dolayısıyla bir kolektif davranış türü olan sosyal hareketler, devamlı olması ve organize edilmiş olması gibi özellikler taşıması açısından diğerlerinden ayrılır. Üzerinde anlaşılabilir ortak bir amaç ve belirlenmiş bir hedef, belli bir birikim sonunda şekillendiği için bir sürekliliği ve organize edilmeyi gerektirir.

Mannheim'in belirttiği gibi her sosyal hareket, biri ütöpik diğeri ideolojik olan iki boyutu içinde barındırır. (Göle, 2000 :26) Herhangi bir kolektif eylem bir ideolojiye, güçlü bir dayanışma duygusuna ve idealizme sahip olduğu zaman sosyal hareketler ortaya çıkar. Nitekim bir hareketin ideolojisi, hareketi haklılaştırma, üyeleri için ilham ve telkin kaynağı olma, eylemin yön ve idaresini temin etme noktasında fikir vermek gibi fonksiyonlar görür. (Broom vd, 1981:469) Bu bağlamda, sosyal hareket mensupları toplumda kötü gördükleri şeylere karşı iyi gördükleri şeylerin kutsal bir savaşımını verdikleri için idealisttirler. (Türkdoğan, 1997.:12) Yine hareketin aynı düşünceye sahip olanlar tarafından yürütüldüğü düşünüldüğünde ideolojik ilişki netlik kazanmaktadır.

Temel özellikleri verilen sosyal hareketler, başarılı sonuçlandığında topluma sosyal bir deneyim kazandırması, (Popenoe, 1983:561) sorunları canlı ve ön planda tutmasıyla duygu ve eylemin açığa çıkmasında katalizör görevini (Şerif, 1996b:724) üstlenmesi, mevcutların tekrar gözden geçirilmesi, yazılanların tekrar ve daha farklı harflerle "okunması"ni mümkün kılmak gibi fonksiyonlara sahiptir.

2. Sosyal Hareketi Tayin Eden Faktörler

Sosyolojinin önemli bir çalışma alanı olan sosyal hareketler, içinde doğduğu toplumun ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel dinamiklerinin izlerini

taşır. Başka bir ifadeyle sosyal hareketler, meydana geldiği toplumsal mekanın ve zamanın yapısal özelliklerinin sonucunda şekillenir. Sosyal hareketlerin aynı toplumun farklı dönemlerinde hızlanması ve her toplumda farklı şekil ve boyut kazanması bu özelliği yeterince açıklar. Aynı dönemde Avrupa ile birlikte birçok batı ülkelerinde yoğun bir şekilde yaşanan sosyal hareketlere benzer bir sınıfsal hareketin Osmanlı İmparatorluğu'nda gözlemlenmemesi, bu düşünceyi doğrular. Değinilen düşünceden hareketle aşağıda belirtilecek sosyal hareketlere tesir eden faktörler, sosyal hareketlerin sosyal yapıyla bağlantısına vurgu yapmaktadır. Bunlar ise, konunun sosyolojik yönünün öne çıkmasını sağlar.

Bu bağlamda Smelser, sosyal hareketlere tesir eden altı faktör belirtmiştir. Bunlar sırasıyla şöyledir:

(1) Yapısal Durumdan Kaynaklanan Faktörler: Sosyal yapı, kolektif davranış tiplerinin belirmesine neden olmaktadır. Örneğin, mali panik, 1929'da A.B.D.'de meydana gelen borsanın ani düşmesi, kapitalist sistemin olmadığı bir toplum içinde olmayacaktı. Benzer şekilde ırk ayrımcılığından oluşacak bir isyan, radikal gerginliğin olmadığı bir toplumda meydana gelmez. (Popenoe, 1983:554) Ortak bir güdü, engelleme, rahatsızlık bir sosyal hareket için gerekli olmakla birlikte, organizasyon, gelenek, görenek, norm ve değerlerle birlikte yasaların imkan tanıdığı ve şekillendirdiği oranda sosyal hareketler (Şerif, 1996a:355) belirginlik kazanır. Fikir özgürlüğünün olduğu toplumda sosyal hareketlerin ivme kazanması veya günümüzde çoğulcu toplum yapıları ve iletişim ağı ile sosyal hareketlerin hızlanması (Türkdoğan, 1997:12) hareket sosyal yapı arasındaki ilişkiyle açıklanabilir. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nda batıdaki anlamda bir sınıfsal sosyal hareketin yaşanmaması, Türk toplum yapısının tarihin hiçbir döneminde, batıdakine benzer sınıf çatışmalarına elverişli olmayan eşitlikçi bir kimliği yansıtmamasından dolayıdır. (Türkdoğan, 1997:20) Bir kitle hareketinin yayılması için elverişli ortam, nispeten bir özgürlüğün bulunduğu, fakat hayal kırıklığını azaltıcı bir özelliğin bulunmadığı bir toplumdur. (Hoffer, 1995:62) Dolayısıyla, insanların kendilerini ifade edebilecek kanalların inşa edilmediği bir yapıda sosyal hareket ortaya çıkamamaktadır.

(2) Yapısal Gerginlik: Kolektif ayaklanma ve kitle eylemleri, genel olarak sosyal istikrarsızlığın, güvensizliğin, yoksulluğun olduğu dönemlerde ve yerlerde; sınıflar arası düşmanlığın arttığı sıralarda ya da uzun süren savaşın ortaya çıkardığı karışıklık dönemlerinde gerçekleşir. Örnek olarak, devrim öncesi yıllarda Amerikan kolonileri, Amerika'da 1930 yıllarındaki ekonomik kriz, 1789 yılı öncesinde Fransa verilebilir. (Şerif, 1996a:353.354) Kitle hareketleri geleceğe ait umutların yitirildiği, hayal kırıklığının arttığı dönemlerde yoğunluk kazanır. (Hoffer, 1995:25.30) Bunlara ilaveten ani nüfus artışı, işsizliğin yükselmesi, ekonomik istikrarsızlık (Popenoe, 1983:554) sosyal hareketi hızlandırır. Modernleşme süreci, demografik değişimler, teknolojik buluşlarla paralel olarak kolektif eylemlerin artması (Biesanz and Biesanz, 1974:414) hareket için gerekli koşullardır.

(3) Bir İnancın Yaygınlaşması: Yapısal gerginlik yoluyla ortaya çıkan durumu yeniden düzenlemek için bir takım girişimler gerekir. Zira böyle bir durum, hiçbir önlem alınmadığında olası eylemciler için bir anlam taşıyabilir. Bu anlam, düşmanlık, inanç ve istekle doyumlu olma gibi gerginliğin kaynağını belirleyen yaygınlaştırılmış inanç sistemiyle sağlanabilir. (Türkdoğan, 1997:28.29) Genelleştirilmiş bir inancın büyümesi, kişisel olarak anlamlı bir

katılımı ortaya çıkarır. Bu tür inançlar, tanımlanmış durumlar tarafından eylem için insanları hazırlarlar. Örneğin 1929'da bankaların kapatılacağı veya hesapların geri çekileceği inancı vardı. (Popenoe, 1983:554) Türkiye'de Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde yaşanan ekonomik kriz sonrasında, hükümeti oluşturan siyasi parti liderlerinin, toplantı yaptıktan sonra birlikte açıklama yapmaları, toplumda ve ekonomik piyasada hakim olan genelleştirilmiş güvensizliği ortadan kaldırmak içindi.

(4) Hızlandırıcı Faktörler: Hızlandırıcı faktörler, kolektif hareketi ateşler. Genellikle olumsuz koşulları ifade eden bu faktörler, dramatik olayların ortaya çıkmasına neden olurken, kolektif hareketler için somut yerleştirmeler yaratır. Böyle bir olay, korku ve düşmanlıkların altında yatan genelleştirilmiş bir inancın kuvvetlenmesini veya onarılmasını doğurabilir. Böylece, inanca bir gerçeklik boyutu kazandırılmış olur. (Popenoe, 1983:554) Daha önceki genel inancı doğrulayan özel olaylar (Marshall, 1999:418) olarak nitelendirilen hızlandırıcı faktörler, deyim yerindeyse bardağın taşmasına neden olacak son damladır. Artık bundan sonra yapılacak bir şey kalmamıştır. Bundan sonra, sosyal hareketin bir eylem aşaması olan "eyleme katılım" gerçekleşmiş olur.

(5) Eylem İçin Katılanların seferber Kılınması: Burada seferberlik, daha ziyade sosyal organizasyonun oldukça belirli bir hedefe göre biçimlenmesi ve odaklanması anlamını taşır. Bir kere, belirleyici unsurlar ortaya çıkınca, öteki arta kalan unsurlar grup hareketini oluşturmada artı bir etki yaratabilir. (Türkdoğan, 1997:29) Smelser'e göre, toplumsal bir harekete etkili bir liderlik yoluyla veya şirketteki büyük hissedarın hisselerini ani olarak satmasıyla hareket mensuplarının eyleme katılımı ortaya çıkar. (Marshall, 1999:418) Harekete katılım için seferberlik, panik hücumu veya isyanın işaretidir. (Popenoe, 1983:555) Hareketin bir lider ve fikir kazanması, bu aşamaya karşılık gelir. Hareket bu aşamada, lider ve fikir etrafında organize olur.

(6) Sosyal Denetleme İşlemi: Sosyal denetleme, toplumun geniş kesimlerinin önceki belirleyicileri engelleyip durdurmak üzere ortaya koydukları karşı gücü anlatan durumu (Marshall, 1999:418) ifade eder. Başka ifadeyle, sosyal denetleme, önceki belirleyicilerin birikmesini yasaklayan, engelleyen hatta müdahale eden karşıt belirleyicidir. (Türkdoğan, 1997:29) Popenoe'ye göre, kontrol mekanizması, hem kolektif hareketin tekrarlanmasını azaltarak engeller, hem de kolektif bir olayın sonrasında çıkan, yükselen eylemin genişliğini ve yönelimini sınırlar. (Popenoe, 1983:555) Dolayısıyla, sosyal harekete bütün olarak baktığımızda, hareketle sosyal kontrol arasında bir ilişkiyi görmemiz mümkün olur. Bu durum, sosyal hareketin sosyal kontrolün azaldığı veya kaybolduğu dönemlerde ve toplumlarda artması özelliğini açıklar.

Ancak, Smelser'in sosyal hareketleri tayin eden faktörler olarak verdiği ve çizdiği bu şema, her toplumda meydana gelen ve gelmesi beklenen sosyal hareketleri açıklamada yetersiz kalmaktadır. Nitekim benzer şartlara sahip farklı toplumlarda, standart tepkilerin çıkmadığı gözlemlenen bir olgudur. Böyle bir durumla karşılaşılmasının sebebini, toplumsal davranışları belirleyen değişkenlerin, toplumdan topluma farklılık göstermesi, yapısal değişkenler ile sabit değişkenlerin toplumlardaki farklı etkisine ve sosyal harekete tesir edecek toplumsal değişkenler bileşkesinde hangi değişkenin baskın kalacağını hesaplanmasındaki güçlüklerde aramak, anlamlı olacaktır.

Anlatılanlara ilave olarak, şunu da belirtmek gerekir ki, rahatsızlığın bir belirtisi olan sosyal hareketler, meydana geldiği toplumun kısmi, geçici bir dönemine karşılık gelir. Bir takım problemlerin sonucunda ortaya çıkan ekonomik ve sosyal kargaşalar belli bir aşamadan sonra normatif yapıda zedelenme meydana getirir. Ancak, toplumlar zedelenmiş bir normatif yapıyla uzun süre yaşayamazlar. Toplumlar, yaşamın temel gereklerini yerine getirip, zorunlu ihtiyaçları temin edip normal hale döndükten sonra, arzu edilen hayatın farklı yönlerini düzene sokacak olan normları mutlak anlamda belirli bir süre içinde oluştururlar. Bu bağlamda, istikrarsızlık, toplumlar için geçici bir özelliğe sahiptir.

3.Sosyal Hareket Türleri

Smelser bir kolektif davranış tipleştirmesinin, dört temel ilkeye dayandığını açıklamıştır. Bunlar sırasıyla 1.)değerler ve yasallığın esas kaynakları 2.) normlar ve etkileşim için düzenleyici standartlar 3.) roller ve ortak örgütlenme için ferdi iticiler (sosyal veya fiziksel güdüler) 4.) duruma uygun kolaylıklar veya belirli bir amacın izlenmesinde ortaya çıkan engeller. Ancak, esas olarak kolektif davranışın her bir tipinin sosyal eylem kalıbının farklı unsurlarına yönelmesi gerekir. Böylece değerlerin yeniden teşkilini meydana getiren “değer yönelimli hareket” ile belirlenmiş inanç adına normların yapılmasını planlayan “norm yönelimli hareket”ten söz etmek mümkün olur. (Türkdoğan, 1997:26) Bu bağlamda, sosyal hareketler; “değer yönelimli” ve “norm yönelimli” olmak üzere iki genel tür altında sınıflandırılır.

3.1. Değer Yönelimli Hareketler

Değer yönelimli bir hareket, genellik kazanan bir düşünce ve inanç hususunda değerleri onarmak, korumak, tadil etmek veya yaşatmak için yapılan kolektif bir girişim olarak tanımlanabilir. Böyle bir inanç, zaruri olarak eylemin tüm unsurlarını içerir. Yani değerlerin yeniden teşkilini, normların yeniden tanımlanmasını içerir. (Türkdoğan, 1997:40) Değer yönelimli hareket, mevcut sosyal yapının daha önce belirlemiş olduğu önceliklere karşı bir tavır olduğu için sistemin varlığını ve meşruluğunu hedef olarak sorgular. Sistemin tümünden sorgulanması ise mevcut sisteme tasarlanan alternatiflerin pratiğe geçirilmek istenilmesiyle belirir. Dolayısıyla değer yönelimli hareket, mevcut sosyal yapı ve sistemin tamamını sorgulayarak alternatifler getiren kolektif davranış türüdür. Buradaki hedef, sistemin kendisi veya işleyişin ana felsefesidir.

Popoenoe’ye göre değer yönelimli hareketler, toplumda daha radikal bir değişim için çabalar. Bu hareketin hedefi, sosyal yapıda varolanı yıkıp, yerine yeni birini tekrar yerleştirmektir. Genelde devrimci hareketler, reformun bir alternatifinin olmadığı toplumlarda yükselir. (Popenoe, 1983:561) Değer yönelimli hareketler, Aberlen’nin “dönüştürücü hareketler” dediği, toplumdaki geniş kapsamlı, yıkıcı ve çoğunlukla şiddete dayanan değişim hedeflerine karşılık gelir. (Giddens, 2000:541) “Değer yönelimli” hareketin bir diğer özelliği ise, hareketin demokrasi, barış, milliyetçilik gibi genel bir sosyal ilgi üzerinde odaklanmasıdır. (Broom, vd. 1981:541) Daha genel konuları kendine çıkış noktası olarak alan ve karşı olduğuna dair kendisinin gerçekleştirmeyi düşündüğü alternatifini olan değer yönelimli hareketlere verilebilecek en iyi örnekler 1960 ve 70’li yıllarda etkili olan hareketlerdir. 1960 ve 70’li yıllarda, Kuzey Amerika, Japonya, Avrupa, Çin ve Meksika gibi çok çeşitli dünya bölgelerinde şekillenen ve meydana geldiği tarihlerde çok büyük yankı

uyandıran bu hareketlerin ortak noktası sisteme karşı olmalarıdır. (Arrighi, vd., 1995:39) Öğrenci hareketlerini, siyah hareketleri içeren bu hareket, mevcut işleyişin felsefesine karşı bir kolektif davranış örneği oluşturmaktadır. Ayrıca, hareket daha çok özgürlük, demokrasi, eşitlik ve adalet gibi toplumun genelini ilgilendiren konuları üzerinde gelişmiştir.

3.2. Norm Yönelimli Hareketler

Norm yönelimli hareketler daha ziyade normları koruma, onarma, tadil veya yeniden oluşturma girişimi diye ifade edilebilir. Norm yönelimli hareket; panik, (mevcut normlardan ve olması muhtemel değişimlerden sakınma) çılgınlık, (yeni vasıtaları tesis etme girişimi) ve düşmanlık (kötülükten sorumlu olan bir şeyi veya bir kimseyi savmak) gibi eylem biçimleridir.(Türkdoğan, 1997:39.40) Norm yönelimli hareketler sosyal yapının önceliğini benimseyip, uygulayış tarzına karşı çıkmazdır. Önceliklerin kabullenilmesinden dolayı da herhangi alternatif model önerme söz konusu değildir.

Reform hareketleri diye de ifade edilen norm yönelimli hareketler, sosyal yapının belirli yönlerinde değişimi yaparak, bir bütün olarak toplumda ilerleme için çabalar. Bugün bu hareketlerden akla gelebilen en önemlilerinden birisi Amerika'daki reform hareketlerinden çevresel hareketlerdir. Bu hareketler, çevreyi koruma şirketlerinin kurulmasını, ilgili yasaların çıkarılmasını, zararlı projelerin durdurulmasını sağlamıştır. (Popenoe, 1983:561) Norm yönelimli hareketler oy kullanma hakkı, çocuk işçiliği, alkol kullanma gibi değer yönelimli hareketlere nazaran daha dar bir sosyal ilgiye sahiptir. (Broom, vd. 1981:469) Dolayısıyla norm yönelimli hareket, Aberle'nin reformcu hareketler dediği, var olan toplumsal düzeni sadece kimi yönlerden değiştirmeyi amaç edinen hareketler türüne karşılık gelir. (Giddens, 2000:541) Bu nedenle, daha özel konular üzerinde durur.

4. Eski ve Yeni Sosyal Hareketlerin Farkı

Sosyal hareketlerin tamamı, değişimi yaratmak için çabalamaz. Sosyal hareketlerin bazıları, toplumda varolan herhangi bir konuya dikkat çekmeyi amaçlar. Yakın tarihlerde gözlemlenen çevreci, kadın ve eşcinsel hareketler yanında küreselleşme karşıtı hareketler, bir değişim gerçekleştirmekten ziyade, ilgili konulardaki sorunlara dikkat çekmek istemektedir. Bu kitlesel eylemler belli bir amaç ve hedefe sahip olmasından, belli bir grup tarafından destek görmesine ve organize edilmiş olması açısından sosyal hareketler içinde değerlendirilir. Ancak bunların hiçbiri toplumsal yapıda, sistemin önceliklerini veya kabullerini sorgulama gibi bir amaca sahip olmadığı gibi hayata geçirmeyi düşündüğü bir modele de sahip değildir. Bu özelliklerinden dolayı, yeni hareketlerin literatürlerinde köklü değişim yoktur. Bununla birlikte günümüz toplumlarında eskiye nazaran sınıflar arasındaki dinsel, ırksal ve kültürel farklar eskisi kadar belirgin ve keskin değildir. Özellikle toplumların büyük bir bölümünde orta sınıflaşmanın ortaya çıkması, iletişim teknolojisindeki olağanüstü gelişmelerle toplumların artan oranda birbirlerinden etkilenmeleri, bu anlamdaki sınıflar arasındaki farkı yumuşatmaktadır. Modernleşme, sanayileşme, kentleşme, küreselleşme gibi süreçlerin yoğun bir şekilde yaşanılması toplumları derinden etkilemekte ve toplumsal yapılarda dönüşümler yaratmaktadır. Meydana gelen değişim ve dönüşümler sonucunda sosyal hareketlerin türü, kapsamı, konusu, aktörleri ve paradigmaları da

farklılaşmaktadır. Böylece yeni sosyal hareketler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla yeni sosyal hareketler, toplumların yaşamak zorunda kaldıkları ve yaşanılmasıyla sosyal yapılarda derin etkiler yaratan süreçler toplamının eseridir.

Eski sosyal hareketlerin niteliği, unsurları, özellikleri, yöntemlerinin belirtilmesi yeni sosyal hareketlerin veya bu anlamda “yeni paradigma”nın karşılaştırılması için uygun zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla yeni sosyal hareketlerin özellikleri, eski sosyal hareketlerin özellikleriyle karşılaştırma yapılarak verilebilir.

Yeni sosyal hareketlerin aktörleri eski sosyal hareketlerin tepkisel, anomik imajına uymamaktadır. Bu aktörler, belirli hedeflere ve rasyonel stratejilere sahiptirler. Mücadeleleri ekonomik olmaktan çok, kimliği daha rahatça ifade edebilme, katılım ve sivil haklar gibi kavramlar üzerine kurulu kültürel alanda gerçekleşmektedir. Siyasal partilerle değil, hareketin hedefleri doğrultusunda kamuoyu ve medya desteği sağlamaya çalışan uzmanlaştırılmış sosyal hareket örgütleri ile fonksiyon görmektedirler. (Çayır, 1999:15) Küreselleşme karşıtı hareketler, yeni sosyal hareketleri en iyi şekilde açıklar. Bu tür hareket, yeni sosyal hareketler içinde en popüler ve medyatik olanıdır. Küreselleşme karşıtı olan hareketler, ironik olarak karşı çıktığı sürecin referansı olan kitle iletişim araçlarından yoğun bir şekilde yararlanarak, organize olmakta ve bu araçlardan faydalanarak düşüncelerini kitlelere iletebilmektedir.

Eski sosyal hareketler ekonomik olarak tanımlanan sınıf tabanına sahip iken, yeni sosyal hareketin toplumsal tabanı farklı sınıflardan oluşmaktadır. (Çayır, 1999:19) Yeni sosyal hareketlerin temel çatışma alanlarından biri, kimliğin kurgulanması sürecidir. Kadın hakları, eşcinsel hareketleri gibi değişik akımları, dışlanmış kimlikleri; politik olarak görünür ve kamusal alanda kabul edilebilir kılma düşüncesinden yola çıkmaktadır. (Çayır, 1999:27) Dolayısıyla, yeni sosyal hareketlerin farkını ortaya çıkaran unsur, farklılık ve ötekilik üzerine yaptığı vurgudur. (Göle, 1992:70) Sosyal hareketlerde eski paradigmada gündemi meşgul eden konular ekonomik büyüme, bireysel ve kolektif gelir dağılımındaki iyileştirme ve bunları savunanlar kurumsallaştırılmış baskı grupları ve siyasi parti liderleri (Offe, 1999:59) iken yeni paradigmada ekonomik ve sınıfsal konular geri plana itilmektedir. Ekonominin sosyal hareketler bağlamında eski önemini yitirmesi, bu alanda daha önce sorgulanan eşitsizliklerin de gündemden düşmesiyle sonuçlanmıştır. Yeni sosyal hareketler, ekonomik eşitsizlikten ziyade kimlik, çevre, çocuk ve kadın hakları, sivil toplum ve demokratikleşme gibi alanlardaki eşitsizlikleri temel almaktadır. Dolayısıyla, yeni sosyal hareketler, dönüşen eşitsizliği sorgulamayı kendine çıkış noktası olarak almaktadır.

Toplumun geneli tarafından siyasal aktörler olarak tanınma talebi olan ve sonuçları açısından grubun kendisinden çok toplumun tümü üzerinde etkili olabilecek hedefleri bulunan yeni sosyal hareketlerin aktörleri de değişmiştir. Yakından gözlemlendiğinde bunların kendilerini tanımlamalarının ne klasikleşmiş siyasal kodlara (sağ.sol, liberal, muhafazakar vs.), ne de sosyo ekonomik kodlara (işçi sınıfı, orta sınıf, zengin.fakir vb.) dayanmadığı gerçeği ortaya çıkar. (Offe, 1999:63.66) Bunlara ilaveten yeni sosyal hareketler insan hayatının kişisel yönlerini yansıtmaktadır. Gay ve lezbiyen hakları, kürtaj, alternatif tıp, sigara karşıtlığı ve kadın hareketleri gibi hareketlerin hepsi cinsel ve bedensel davranışın bir yönünü ortaya çıkarmaktadır. (Cohen, 1999:137)

Özetlemek gerekirse, yeni sosyal hareketler herhangi klasik anlamda bir siyasal taban özelliği taşınamaması, sınıfsal ve ekonomik arka planlı olmaması, destekleyicilerin heterojenliği ve eğitilmiş olması, kültürel alanları ve konuları içermesi açısından klasik sosyal hareketlerden ayrılmaktadır.

5. Savaş Karşıtı Hareketi Yeni Sosyal Hareket Yapan Özellikler

Dünya toplumları, yakın geçmişte başlayan ve hala gündemden düşmeyen A.B.D.ve müttefikleriyle Irak arasında gerçekleşen ikinci Körfez savaşına tanıklık etmektedirler. Savaşın açıklanan sebebi Irak'taki olası kimyasal ve biyolojik silahların varlığıdır. Ancak, silah denetleyicilerinin hem savaş başlamadan önce hem de sonra açıkladıkları raporlar, Irak yönetiminin böyle bir silah üretme kapasitesine sahip olmadığını göstermektedir. Böylece, savaşın gerçek yüzü ortaya çıkmaktadır. Zaten aranan ve varlığından şüphelenilen silahları, Irak yönetimine satan da savaşı başlatan A.B.D.'nin kendisidir. Bu da, savaşın asıl nedeninin silah olmadığı, Irak'taki petrolü kontrol etmenin esas nedeni oluşturduğunu gözler önüne sermektedir.

Her bir şey kendi karşıtını doğurur. Başka bir ifadeyle, doğada her şey karşıtıyla varlık bulur. İmparatorluk, kendini adlandırdığı anda, doğa kanunu gereği, bir karşı enerji de kendini adlandırmıştır. İmparatorluk kendini adlandırma işini çok uluslu haber kanallarında, iki boyutlu ışıklı ekranlarda yaparken; karşı enerji kendini üç boyutlu ve etli butlu haliyle sokaklarda adlandırmıştır. (Temelkuran, 2003:218) Yeni bir imparatorluk olarak nitelendirilen Amerika, farklı tarihlerde dünyanın çok farklı coğrafyalarındaki ülke ve bölgelere kendisi açısından meşru gördüğü sebepler doğrultusunda saldırmış, işgal etmiş veya o yerlerdeki iktidarlara yön vermiştir. Yaptığı her işgal ve saldırıdaki örtük amaç, sistemi dinç ve taze tutmaktır. Mevcut savaşta da bu amaç, pragmatik düşünce işlemiş ve ona karşı oluşan hareket bu düşüncüyü sorgulamıştır. Amerika ve müttefiklerinin adaletsiz hegemonyasına karşı bir güç, karşı bir direnç oluşturmak için sokaklar kullanılmış, sokaklar uzun bir süreden sonra tekrar canlandırılmıştır. Bu canlanma kendiliğinden oluşmuştur.

Savaş hazırlıkları yapılır yapılmaz ortaya çıkan ve belirli aralıklarla hızlanan ve hızı kesilen savaş karşıtlığı da ilk başta bu çelişik durumu ve adaletsizliği sorgulamak daha sonra da Irak'taki olanlardan sorumlu olmayan sivil halkın, çocukların haklarını savunmak düşüncesinden hareket etmiştir. Savaşta kullanılan silahların ve yakılan petrol kuyularının çevre ve yeni nesiller için doğuracağı zararlar da hareketin üzerinde durduğu diğer konulardır.

Yeni sosyal hareketler yeni siyasi bilinçten, yeni bir ekonomi ideolojisinden, değişen siyasi ve ekonomik yapılanmada uluslar arası alanda oluşan etkin dalgadan ve tek başına devlet tarafından çözülemeyecek kapsamlı bir toplumsal krizden ortaya çıkan nesnel koşul ile örgütlerin bilinçli stratejilerinin tümünden şekillenmiştir. (Sanlı, 2003:16) Bu noktada Irak'taki sivil halk, insan ve çevre haklarını savunan savaş karşıtlığı, yeni sosyal hareketler içerisinde değerlendirilir. Nitekim yaşanılmakta olan süreçte, insan hakları olgusu, eskiden olduğu gibi bireyin sivil, siyasi, ekonomik ve sosyal hakları toplamını aşarak çevre, kültür, cinsiyet, bedensel farklılık ve "diğeri"ne karşı sorumluluğu kapsayan ve sürekli yeni istemlerle değişen, gelişen bir konuma gelmiştir. Bunda kişilerin bireysel kültür, cinsiyet, ilgi vb. değişkenlerini

dikkate almaktan uzak olan modernizmden, postmodernizme geçişin önemi büyüktür.

Eylemlerin içeriğinin siyasallığın tanımıyla birlikte değişmesi, eylemlerin aktörlerinin de değişmesini doğurdu. Bölüşüm sorunları temelindeki aktörler işçi sınıfı ve türevleriydi; yaşama grameri temelindeki eylem aktörleri ise bilinen eski paradigmaya hiç benzemiyor. Zaten yeni eylem türleri de böyle bir sınıflandırmayı gerektirmiyor. Postmodern açılımların siyasal muhalefete yansımaları gerçekleşiyor: Artık belirli bir sınıf, dünyayı kalıcı mutluluğa götürmek için bir eylemlilik stratejisi yürütmüyor. Yeni eylemler, kampanya odaklı biçimde gerçekleştiriliyor. Her kampanyada birkaç yıl önce hayal edilemeyecek koalisyonlar kuruluyor, yeni ve hiç şüphesiz daha dinamik ve daha esnek muhalefet ilişkileri örgütlenerek biçimleniyor. (Keskin, Keskinsoy, 2003:342) Dolayısıyla rahatsız olunan, dikkat çekmek istenilen, sorgulanarak dönüştürülmek istenilen konunun içeriğiyle birlikte hem aktörler hem de uygulanılan yöntemler çeşitlenerek değişiyor.

Yeni sosyal hareketler içerisinde değerlendirilen savaş karşıtlığı hareketi noktasında da bu özellikleri gözlemlemek mümkün olmaktadır. Savaş karşıtlığında herkes bulunduğu farklı bağlamda, farklı bir konuyu protesto etmiş, farklı bir noktaya dikkat çekmiştir. Rahatsızlığın temelinde olması gereken ekonomi, dolayısıyla kapitalizmin sorgulanması ise ikincil konuma itilmiştir. Onun yerine sivil haklar; çocuk, çevre ve kimlik hakları ve konulardaki eşitsizliklere vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla, ekonomik rahatsızlık ve eşitsizliği dile getirmekten ziyade farklı konuları içeren hareket, bir özne yerine karşı duruşları aynı olan ancak amaçları ve dile getirmek istedikleri farklı olan “özneler”den oluşmaktadır. (İnsel, 2003:28,29) Bir başka deyişle, en net “neye karşı” olduklarını ifade eden “savaş karşıtlığı” hareketinde, herkes kendi bağlamından karşı koyuşu meydana getirmiştir.

Bunun yanında “savaş karşıtlığı” hareketi, geçmişteki barış kampanyalarından daha farklı, merkezi bir yönlendirme dışında yatay bağlara dayalı, çok renkli ve şekilsiz bir yapıya sahip olmasıyla, inanılmaz derecede geniş bir kitleyi kapsamıştır. Bu kitle, kitlesel gösterilerden oturma eylemlerine, bilgisayar canavarlarının sabotajlarından “insan kalkanlarına”, savaş aleyhtarı konserlerden imza toplama kampanyalarına, Greenpeace’in engellemelerinden vicdani retçiliğe, Porto Allerge deneyiminden “sivil itaatsizliğe”, Oscar töreni protestolarından evlerin pencerelerine afiş asmalara ve insanların caddelerde rozetle dolaşmalarına, (Akinay, 2003:8) kadar uzanan çok çeşitli ve geniş katılımlı bir özellik göstermiştir. Bu şekilde gerçekleşen “savaş karşıtlığı”, hayata insan merkezli bakmayı, Irak özelinde ezilen, öldürülen, dışlanan ve hırpalanan insanlarla güçlü bir empati kurmayı ve böylece kolektif bir vicdan oluşturmayı amaçlamıştır.

Bu amaç temelinde biçimlenen hareket, yakın tarihte eşine az rastlanır nitelik ve nicelikte olmanın yanında çok kısa sürede uluslar arası bir örgütlenmeyle gerçekleşmiştir. Çok farklı coğrafya, bölge, din, kültür ve milletten insan kitlesi senkronik olarak, içinde hissettiği rahatsızlığı, uygun gördüğü tarzda dile getirerek vicdanan rahatlamaya çalışmıştır. Roma, 2 milyon; Madrid, 2 milyon; Londra 1.5 milyon; New York, 500 bin; Berlin, 500 bin, Sydney, 500 bin; Paris, 250 bin; Amsterdam, 60 bin; Yeni Zelanda, 10 bin; İstanbul, 7.8 bin; Moskova, 400 kişi ile bu harekete katılmış ve 15 şubat 2003

cumartesi günü yaşlı gezegenimiz, 70'i aşkın ülkede 300'den fazla şehirde düzenlenen, farklı tahminlere göre 10.12 milyon kişinin katıldığı, tarihin en büyük kitlesel gösterilerine sahne olmuştur. (Akınay, 2003:98) Hareket, merkezileşmeden genişleyen, otoriter bir yapıya kavuşmadan büyüyen bir karakter çizmiştir. Bir merkezden kaynaklanıp çevreye yayılmaktansa, bir çok yerden filizlenip buluşmuş; kendi yerel karakterini koruyarak evrensel insanlık durumuna ilişkin yeni söylem ve eylem imkanı yaratmaya çabalamıştır. (Mutlu, 2003:302)

Arundhati Roy'un "Biz, İmparatorluk'u kendi av sahası içinde durduramayabiliriz. Ancak, yine de şunu başarmış olduğumuzu söyleyebiliriz: Onu "soyduk"! maskesini düşürdük! Onu sahneye çıplak çıplak çıkmak durumunda bıraktık. O, şimdi dünya sahnelerinin tam ortasında tüm şaşkın, günahkar çıplaklığıyla karşımızda duruyor. O, savaşa girebilir; ancak, bu çıplaklıktan kurtulamaz." (Argın, 2003:21) şeklinde nitelendirdiği savaş karşıtlığı hareket, her şeyden önce norm yönelimli bir harekettir. Çünkü, hareket "sistem içi" bir niteliktedir. Esas sorgulanması gereken kapitalizmin kendisinden ziyade olumsuz olarak algılanan sonuçlarına karşı hareket gerçekleşmektedir. Bir başka ifadeyle, sistem içi kalarak, sistemin vasıtaları, öncelikleri kullanılarak çözüm üretilemek, onu düzeltmek arzulanmaktadır. (Özen, 2003:249) Dolayısıyla, savaş karşıtlığı, kapitalizmi direk hedefe alıp onu ortadan kaldırmak yerine, ona farklı bir form kazandırarak, onu düzeltmek temelinde yapıldığı için norm yönelimli bir sosyal harekettir.

Bununla birlikte, medya aracılığıyla dünya gündemine oturan Avrupa'daki eylemlerde rastlanan renkli görüntüler, aslında o bağlamda farklı bir anlam ifade etmesine karşın, buraya aynen ithal edilmiş ve sisteme "bak, biz uslu eylemciyiz", medyaya da "bizi yayınla" mesajları verilmiştir. Bundan dolayı da "olur demokrasilerde böyle gösteriler" vurgusunu güçlendirdiği (Mutlu, 2003:315) için sistem dışı ancak düzen içi bir eylem şekline bürünmüştür. Bu nedenle de harekete "protestoma gideyim, rozetimi takayım, hayatıma devam edeyim, nasılsa elimden geleni yaptım" tavrı hakim olmuştur. Oysa savaşa karşı çıkmak denilen şey, böyle bir basitliğe indirgenemez. Gerçek muhalefet diye algılanan olgudan söz edilebilecekse, bundan daha ötesi olmalı, zemine politik bir içerik kazandırılarak gündelik protest kültürünü aşılacak gerekir. (Mert, 2003:176)

Hareketin norm yönelimli olması; millet, ırk, etnik, kültür, din, dil ve sınıf üstü aktörlerin oluşu, muhalefetin esnekliğini artırmış ve sorgulanacak bağlam dağıtılmıştır. Eyleme katılan insan, protestoya konu olacak olgudan doğrudan mağdur olmadığı için, muhalefet çizgisi, pankart açmanın, soyunarak yerlere uzanmanın, rozet takmanın, alkışlamanın ötesine geçememiştir. Böylece her şey gibi sosyal hareket de gündelik yaşam örüntülerinin içine sığdırılarak şekillenmiştir. Harekete katılanlar, o an düşündükleri protesto şeklini yerine getirerek hayatına kalan yerinden devam etmiştir. Dolayısıyla, hareket yaşantı içinde merkezi durumda olma özelliğini kazanmamıştır. Zaten bu da yeni sosyal hareketlerin farklı bir özelliğidir. Hareketin sorgulanan rahatsızlıktan doğrudan mağdur olanlar tarafından şekillenip işletilmemesi, hem "part.time protestoculuğu" ortaya çıkarmış, hem de işin ciddiyetini kaybettirmiştir. Nitekim binlerce, milyonlarca insan sokaklara taşmasına, televizyonda çok uzun süren

“savaş özel” programları yapmalarına rağmen reyting raporları, İtalyanların “biri bizi gözetliyor” yarışmasını izlemeyi tercih ettiklerini göstermiştir. Bu tercih etme, olay karşısındaki “samimiyezsizliği” ortaya koymuştur. Bu bağlamda, samimiyetten uzak oluşu, sistem karşıtı ancak düzen içi oluşu, çok farklı dinamiklerden hareket kazanması, “part time” gerçekleşmiş oluşu, tepkisel, döngüsel ve noktasal oluşu onun etki alanını daraltarak başarısını engellemiştir.

Savaş karşıtlığı içerisinde çok farklı bir yeri ve sembolik bir anlamı olan “canlı kalkanlar” adı altında bir eylem gerçekleşmiştir. 82 kişinin katıldığı bu eylem, 1991 yılındaki Körfez Savaşı’nda Amerikan ordusunda görev alan eski bir deniz piyadesi olan Kenneth Nicholas O’Keefe tarafından tasarlanmıştır. Bu kişi, savaşın çirkin yüzünü görerek savaşmaktan vazgeçmiş ve kendini barış ve adalet yoluna adanmıştır. Iraklılara Batı’da çoğu kişinin bir suç olan bu savaşı desteklemediği gerçeğini anlatmak amacıyla savaş öncesinde bu ülkeye giderek “insan kalkanlar” eylemini örgütlemiştir. (Özen, 2003:266) Otobüslerinin üzerinde Truth, Justis, Peace’in baş harflerinden oluşan “TJP” amblemi bulunan “canlı kalkanlar”, sahip olduğu tek varlığı olan yaşamını tehlikeye atarak barışçı eylem modelini yaratmışlardır. (Yurdalan, 2003:333) Savaş başlamadan önce oluşturulan bu eylemin yeni sosyal hareket içinde nitelendirilmesi gereken özellikleri bulunmaktadır. “Canlı kalkanlar”ın hem farklı din, dil, kültür, sınıf, bölge ve milletten kişilerden oluşması; hem ulus üstü oluşu hem de savaşta daha çok mağdur olan halkın yani Irak’ın hakkını, mağduriyetini başka millet, din ve kültürden insanların savunmaya soyunmuş olması onu yeni sosyal hareket yapmaktadır. Bu noktada esas tepki vermesi gereken Arap ve Müslüman ülke vatandaşlarından hiçbir çıkış olmamış ve dış dokunur bir tepki gelmemiştir.

Medyada belirli bir süre gündem oluşturan “savaş karşıtlığı” hareketi ve “canlı kalkanlar” örneği, karşı çıktığı savaşı engelleyememiş, insan ve çevreye verilecek zararı ortadan kaldıramamıştır; ancak, gerektiğinde çok kısa sürede çok geniş bir karşıt güç, muhalefet, hatta “ikinci süper güç” yaratılabileceğinin ilk örneğini dünyaya göstermiştir.

Sonuç

Tarih sahnesine çıkan her insan ve toplum, herhangi bir eşitsizlik türüne maruz kalmıştır. Dolayısıyla eşitsizlik, değişmeyen bir sosyal gerçekliktir. Eşitsizliğin sosyal yaşam içinde tahammül sınırlarını zorlaması, toplum bağlamında bir rahatsızlık doğurur. Birey toplu içinde ekonomik, sosyal ve siyasal bir eşitsizliğin ve adaletsizliğin muhatabı olunca, bu noktadaki rahatsızlığını dile getirmek, bunu ortadan kaldırmak için kendi gibi düşünenlerle birlikte hareket etmeye yönelir. Kolektif davranışın özel bir şekli olan bu olgu, sosyal hareketler olarak nitelendirilir.

Toplumsal aşamaların bugüne kadar geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümler göz önüne alındığında, eşitsizlik ve ona karşı geliştirilen tepki hareketlerinin de farklılaştığı düşünülebilir. Nitekim, sanayi öncesi ve sanayi toplumu aşamasında daha çok hissedilen ve dillendirilen ekonomik eşitsizlik, bugün yerini sosyal, kültürel ve kimliksel eşitsizliğe ve ona karşı gelişen hareketlere bırakmıştır. Bunlar ise eski ve yeni sosyal hareketler olarak kavramlaştırılmaktadır. Ancak, her eşitsizliğin bir sosyal hareket meydana getirmediği, sosyal hareketi tayin eden başka unsurların olduğu dikkatten kaçırılmamalıdır. Dikkatten kaçırılmaması gereken bir nokta da; tarihte ilk kez

savaş gibi kanlı bir sosyal gerçeklik, böylesine hızlı, kalabalık, farklı nedenlerle işleyen bir tepkiyle karşılaşmıştır.

Bugün nedeni, aktörleri, stratejileri, hazırlığı, başlaması, seyri, kitlelere verilmiş ve kitleler tarafından algılanış biçimi yanında karşısında gerçekleşen tepki şekillerinin, çok tartışıldığı savaş, hala devam etmektedir. Televizyondaki haberlerin ilk konusunu ve gazetelerin manşetlerini veya en geniş alanlarını yine Irak savaşı oluşturuyor. Amerika'nın hegomonik yapısını, savaştaki ve sistemdeki eşitsizliği eleştiren, insan haklarını savunan "savaş karşıtı" hareket, bugün etkisini yitirmiş ve bir noktada dağılmışsa da, savaş her anlamdaki tazeliğini korumaktadır. Savaş karşısında beliren, çok renkli, sesli, canlı sahneleri kuran "savaş karşıtı" hareket, arzu ettiği başarıyı elde edememiş, "canlı kalkanlar" ismini sosyal hareketler literatürüne dönemsel, noktasal ve sembolik bir eylem tarzı olarak yerleştirmiştir. "Suskunluk sarmalı" olarak isimlendirilen kitlenin ilk baştaki niteliği ve niceliğine bakılarak bu karşı koyuştan çok şey beklenmiştir. Ancak, bugün gelinen durum göz önüne alındığında muhalefetin kendisi kadar etkisinin çok olduğunu söylemek güçtür. Fakat söz konusu hareket, iletişim ve etkileşimin çok yoğun yaşandığı günümüzde yanlış uygulamaların, rahatsızlıkların ve eşitsizliklerin karşısında çok büyük ve hızlı gelişen bir kamuoyunun oluşabileceğinin sinyallerini vermesi açısından da çok fonksiyonel olmuştur.

Kaynakça

- AKINAY, Osman .(2003), "Mukavama = Rezistans = Direniş", Dünyanın Bütün Sokakları İsyanda, (Der: Osman Akınay.Özcan Özen), Everest Yay. İstanbul
- ARGIN, Şükrü. (2003), "İradenin İyimserliği Aritmetik Olarak Artarken, Aklın Kötümserliği Geometrik Olarak Katlanıyor", Dünyanın Bütün Sokakları İsyanda, (Der: Osman Akınay.Özcan Özen), Everest Yay. İstanbul
- ARRIGHI, Giovanni. Terence Hopkins. K. Wallerstein, Immanuel. (1995), Sistem Karşıtı Hareketler, (Çev: C. Kanat, B. Somay, S.Sökmen), Metis Yay., İstanbul
- BIESANZ, Mavis Hilturen. Jhon Biesanz. (1974), Introduction To Sociology, Third Edition, Printice Hall, New Jersey
- BROOM, Leonard; SELNIZCK, Philip; DARROCH, Broom Doroty (1981), Sociology, Seventh Edition, Harper.Row Publisher, New York
- COHEN, Jean. (1999), "Strateji Ya da Kimlik:Yeni Teorik Paradigmalar Ve Sosyal Hareketler", Yeni Sosyal Hareketler, (Haz: Kenan Çayır), Kaknüs Yay., İstanbul
- ÇAYIR, Kenan. (1999), "Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri:Yeni Sosyal Hareketler", Yeni Sosyal Hareketler, (Haz: Kenan Çayır), Kaknüs Yay., İstanbul
- GIDDENS, Anthony. (2000), Sosyoloji, (Haz: Hüseyin Özel.Cemal Güzel), Ayraç Yay., İstanbul
- GÖLE, Nilüfer. (1992), Modern Mahrem, Metis Yay., İstanbul
- GÖLE, Nilüfer. (2000), İslam Ve Modernlik Üzerine Melez Desenler, Metis Yay., İstanbul

- HOFFER, Eric. (1995), Kesin İnançlılar, (Çev: Erkil Günür), İm Yay., İstanbul
- İNSEL, Ahmet. (2003), “Günümüzdeki Hareketin Öznesi Çok Kimlikli Bir Özne Olabilir”, Dünyanın Bütün Sokakları İsyanda, (Der: Osman Akınay.Özcan Özen), Everest Yay., İstanbul
- KESKİN, Melda. Ertan Keskinsoy. (2003), “Savaş Karşıtlığı Siyaseti:Yeni Bir Dünya İçin Yeni Eylemler Ve “Greenpeace Usulü” Mücadele”, Dünyanın Bütün Sokakları İsyanda, (Der: Osman Akınay.Özcan Özen), Everest Yay., İstanbul
- LE Bon, Gustave (1997), Kitleler Psikolojisi, (Haz: Yunus Ender), Hayat Yay., İstanbul
- MARSHALL, Gordon. (1999), Sosyoloji Sözlüğü, (Çev: Osman Akınay.Derya Kömürcü), Bilim Ve Sanat Yay., Ankara
- MELUCCI, Alberto. (1999), “Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması”, Yeni Sosyal Hareketler, (Haz: Kenan Çayır), Kaknüs Yay., İstanbul
- MERT, Nuray. (2003), “İnsanı Artık Tarihin Merkezine Oturtmalıyız”, Dünyanın Bütün Sokakları İsyanda, (Der: Osman Akınay.Özcan Özen), Everest Yay., İstanbul
- MUTLU, Ali Çağrı. (2003), “Zalimlerin Gücüne Karşı Hayal Gücü Eylemi”, Dünyanın Bütün Sokakları İsyanda, (Der: Osman Akınay.Özcan Özen), Everest Yay., İstanbul
- OFFE, Clause. (1999), “Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlaması”, Yeni Sosyal Hareketler, (Haz: Kenan Çayır), Kaknüs Yay., İstanbul
- ONARAN, Oğuz. (1975), Örgütlerde Karar Verme, 2. Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara
- ÖZEN, Özcan. (2003), “Sistem Karşısı Düzen İçi Hareketler”, Dünyanın Bütün Sokakları İsyanda, (Der: Osman Akınay.Özcan Özen), Everest Yay., İstanbul
- POPENOE, David. (1983), Sociology, Fifth Edition, Rutgers.The University Of New Jersey
- SANLI, Leyla. (2003), Türkiye’de Toplumsal Hareketler”, Toplumsal Hareketler Konuşuyor, (Haz: Leyla Sanlı), Alan Yay., İstanbul
- ŞERİF, Muzaffer-Canolyn. W Şerif.. (1996a), Sosyal Psikolojiye Giriş I, Sosyal Yay., İstanbul
- ŞERİF, Muzaffer-Canolyn; W. Şerif. (1996b), Sosyal Psikolojiye Giriş II, Sosyal Yay., İstanbul
- TEMELKURAN, Ece. (2003), “Dünya İle Birlikte Ak”, Dünyanın Bütün Sokakları İsyanda, (Der: Osman Akınay.Özcan Özen), Everest Yay., İstanbul
- TOURANIE, Alain. (1999), “Toplumdan Toplumsal Harekete”, Yeni Sosyal Hareketler, (Haz: Kenan Çayır), Kaknüs Yay., İstanbul
- TÜRKDOĞAN, Orhan. (1997), Sosyal Hareketler Sosyolojisi, İstanbul
- YURDALAN, Özcan. (2003), İnsan Kalkanlar Barış Yolunda”, Dünyanın Bütün Sokakları İsyanda, (Der: Osman Akınay.Özcan Özen), Everest Yay., İstanbul